

POLSKÝ PAPEŽ A NÁSTUP SOLIDARITY

Celých čtyřicet let se všechny protesty proti komunistickým státům vedeným jednou stranou, které vznikly v Evropě po druhé světové válce, dařilo úspěšně potlačovat. Oponenti těchto komunistických režimů se obvykle cítili tak bezmocní, že proti nim jen stěží mohli organizovat jakoukoli viditelnou opozici. Ve vzácných případech, kdy se zdálo, že je přežití státu vedeného jednou stranou vážně ohroženo – jako v Maďarsku 1956 a v Československu 1968 –, byly všechny pokusy o reformu rychle a brutálně zlikvidovány. Protesty Poláků proti sovětskému systému však nakonec dosáhly toho, čeho se Maďarskému povstání a Pražskému jaru dosáhnout nepodařilo. Přestože byly protesty v Polsku umlčovány po celé jedno desetiletí, nikdy se nepodařilo je umlčet zcela a nakonec odstartovaly rozpad sovětského bloku.

Polská krize začala zcela novým a dosud nevídaným způsobem – ne tak, jako v Maďarsku a Československu, tedy zrodem revizionistických vlád, ale 16. říjnem 1978, kdy byl krakovský arcibiskup, kardinál Karol Wojtyła zvolen papežem. Žádný sovětský vůdce se nyní už neodvážil opakovat pohrdavou otázku, kterou Stalin pronesl na konci druhé světové války: „Kolik divizí má papež?“ Podrývání impéria, které Stalin začal budovat po jaltské konferenci, neodstartovala vojenská síla Západu, ale morální autorita prvního polského papeže, jež nesmírně rychle zastínila vliv komunistické strany Polska (tj. Polské sjednocené dělnické strany – PSDS).

Boris Aristov, sovětský velvyslanec ve Varšavě, politbyru hlásil, že polští představitelé na nového papeže, který přijal jméno Jan Pavel II., pohlížejí jako na „tvrdě nepřátelského antikomunistu“.¹ Centrála s nimi souhlasila. Wojtyła byl už od roku 1971 cílem operací PROGRESS, zaměřených na sledování diverzní úlohy, kterou údajně sehrával při rozvracení autority komunistického režimu v Polsku.² Den po Wojtylově zvolení papežem šéf mise KGB ve Varšavě Vadim Pavlov zaslal do Moskvy analýzu, kterou vypracovala polská Bezpečnostní služba (SB), polský ekvivalent KGB:

Wojtyła má extrémně antikomunistické názory. Aniž by otevřeně vystupoval proti socialistickému systému, kritizuje fungování státní správy Polské lidové republiky, a při tom vznáší následujícím obvinění:

- že jsou omezena základní lidská práva polských občanů;
- že dochází k nepřijatelnému vykořisťování dělníků, jež „katolická církev musí bránit před dělnickou vládou“;

- že je omezena činnost katolické církve a s katolíky se zachází jako s druhořadými občany;
- že se vede rozsáhlá kampaň s cílem obrátit společnost k ateismu a vnútit lidu cizí ideologii;
- že je katolické církvi bráněno, aby sehrávala svou kulturní úlohu, což polskou kulturu připravuje o národní poklady.

Podle Wojtyły koncepce státu vedeného jednou stranou „znamenala, že lid je zbaven vlastní suverenity“. Byl přesvědčen, že kolektivizace vede k ničení osobnosti každého jedince. Skutečnost, že se odvážil říci nahlas to, co si většina polských katolíků myslela, považovali v KGB i SB za důkaz, že se v ideologické diverzi přímo angažuje.

Zmíněné hlášení, jež polská Bezpečnostní služba předala centrále KGB, odhaluje, že polský generální prokurátor už v letech 1973-74 zvažoval, že bude Wojtyłu za jeho kázání soudně stíhat. Tři z jeho homilií – proslovených 5. května 1973 ve Varšavě, 12. května v krakovském ocelářském předměstí Nowa Huta a 24. listopadu v Krakově, byly považovány za porušení článku 194 trestního zákona, který výši trestu za protistátní výroky pronesené při bohoslužbách stanovoval na jeden rok až deset let. Podle informátora polské SB Wojtyła v jednom z těchto kázání řekl: „Církev má právo kritizovat všechny projevy a aspekty státní moci, pokud jsou pro lid nepřijatelné.“³ Wojtyła však chránilo jeho postavení. Urząd Bezpieczeństwa (předchůdce SB) sice v 50. letech na tři roky internoval polského primase kardinála Stefana Wyszyńskiego, ale v 70. letech se už Gierekův režim kardinála neodvážil zatknout. SB tudíž setrvala na – z velké míry neúčinných – projevech rozhořčení, v nichž Wojtyłovu „morální podporu iniciativám protisocialistických živlů“ odsuzovala.

V červnu 1976 Gierek opakoval stejnou chybu, která šest let předtím přivodila Gomuľkův pád: nařídil náhlé zdražení potravin. Po vlně protestních stávek a nepokojů ceny potravin opět klesly. 30. září založil kardinál Wojtyła fond na pomoc rodinám těch, kteří byli v krakovské arcidiecézi uvězněni za účast na protestech nebo zranění v potyčkách s policií.⁴ Zajímal se rovněž aktivně o Výbor na ochranu dělníků (KOR), který po vlně těchto stávek vznikl a jenž se snažil navázat spojení s disidentskými intelektuály. Podle hlášení SB se na podzim 1976 sledovaný Wojtyła několikrát setkal se zakladateli KOR v bytě spisovatele Bohdana Cywińského, pozdějšího předního aktivisty Solidarity.⁵ SB rovněž hlásila, že se stýkal s radikály KOR velmi rozličného původu: patřil mezi ně disidentský komunista Jacek Kuroń, účastník válečného hnutí odporu Jan Józef Lipski, bývalý maoista Antoni Macierewicz a spisovatel Jerzy Andrzejewski.⁶

Wojtyła jen velmi zřídka četl noviny, poslouchal zprávy v rádiu nebo je sledoval v televizi. Každých čtrnáct dní však otec Andrzej Bardecki, který spolupracoval s týdeníkem *Tygodnik Powszechny* (do něhož Wojtyła pravidelně přispíval), přicházel do Wojtyłovy pracovny v arcibiskupském paláci v Krakově a krátce ho seznamoval s posledními událostmi.⁷ Otec Bardecki byl cílem operací PROGRESS, na nichž se podíleli nelegálové KGB, od té chvíle, kdy se s ním v roce 1971 poprvé zkontaktoval BOGUN, vydávající se za západoněmeckého fotografa.⁸ A v roce 1977 se s Bardeckim opakovaně setkal Ivan Ivanovič Bunik (FILOSOF), jemuž centrála nařídila, aby získával zdroje uvnitř polské církve. Bunik se narodil ve Francii, ale v roce

1947 ještě jako dítě emigroval se svou ukrajinskou rodinou do Sovětského svazu. V roce 1970 se jako nelegál KGB vrátil do Francie, předstíral, že je novinář, a pak si začal vydělávat jako spisovatel a básník. Při prvním setkání s Bardeckim v roce 1977 mu FILOSOF nejspíše daroval jednu nebo více svých knih, které vydal ve Francii s finančním přispěním KGB. Složky, které Mitrochin viděl, FILOSOFOVA hlášení z Polska neobsahují, ale není pochyb, že Bardeckého potřebovali především proto, aby získali informace o Wojtyłovi.⁹

Hlášení SB ze sledování v roce 1977 uváděla, že se Wojtyła spojuje s různými protestními hnutími. 23. března přijal studenty, kteří zorganizovali protestní petice, a podpořil je.¹⁰ Čím dál víc následoval příkladu svatého Stanislava, umučeného biskupa starobylého Krakova; jeho stříbrný sarkofág tvořil část impozantního oltáře zdejší katedrály a byl symbolem odporu proti nespravedlivému státu:

Svatý Stanislav se stal svatým patronem morálního a společenského řádu této země... Samotnému králi se odvážil říci, že jeho povinnost je respektovat boží zákony... Rovněž bránil svobodu jako nezadatelné právo každého člověka, neboť porušování této svobody státem považoval za porušování morálního a společenského řádu.¹¹

Snadno si představíme, jak musela centrála zuřit, když Wojtyła nadále beztrestně bránil práva jedince proti státu, který je porušoval.

Jeden z největších triumfů Wojtyłova působení v Krakově se odehrál 15. května 1977, kdy vysvětil nový kostel na krakovském průmyslovém předměstí Nowa Huta, jehož výstavbě režim bránil po mnoho let; snažil se tak zabránit jakékoliv viditelné přítomnosti katolické církve ve zdejším modelu „socialistického města“.¹² Ve svém kázání před víc než 20 000 věřícími požehnal Wojtyła všem, kteří protestovali proti smrti aktivisty KORu Stanisława Pyjase, jehož podle značně rozšířeného názoru a přes popírání oficiálních kruhů zavraždila polská SB.¹³ Toho večera se dlouhé procesí truchlících proplétalo ulicemi směrem k památnému Wawelu, kde byl ustaven Výbor studentské solidarity. Podobné výbory pak vznikaly i v dalších městech, a to nezávisle na oficiálně podporovaném Socialistickém svazu polských studentů.¹⁴

Když 16. října 1978 po celém Polsku začaly vyzvánět zvony a ulice se plnily vzrušenými davy lidí, kteří nadšeně oslavovali Wojtyłovo zvolení papežem, bylo politbyro PSDS v šoku. Jen velmi neochotně se připojilo k veřejným oslavám a do Vatikánu zaslalo dlouhý telegram s gratulacemi, v němž pokrytecky vyjadřovalo radost, že poprvé v dějinách „na papežský stolec usedl syn polského národa“. Co však značně vyvedlo z míry KGB, byly důkazy o tom, že mnozí členové PSDS, a dokonce i někteří její vysocí představitelé, svou radost tentokrát vůbec nepředstírali.¹⁵ Důstojníci KGB působící ve Varšavě odeslali oficiální hlášení o polských veřejných oslavách, ale navíc svým kolegům v centrále neoficiálně předali několik politických vtipů, které se po papežově zvolení okamžitě objevily: Po bílém kouři z vatikánského komínu, který tradičně oznamuje, že byl papež zvolen, se prý tentokrát objevil i rudý kouř: to Wojtyła páčil svůj stranický průkaz. Podle jiné anekdoty nový papež po svém zvolení tajně navštívil polského ministra vnitra zodpovědného za SB a prohlásil: „Soudruhu ministře! Vaše důležité rozkazy byly splněny!“¹⁶

vě přesvědčena, že se bojovníci KOR a protikomunističtí aktivisté v Krakově pokusí dostat k moci. Proto se učinilo vše, aby v případě nutnosti mohla být sovětská obchodní mise v Katovicích s důstojníkem KGB v čele evakuována do Československa.³¹ Centrála věřila, že Jan Pavel II. ohrožuje základy celého sovětského bloku. Jedno hlášení KGB zdůrazňovalo, že Jan Pavel II. o sobě opakovaně mluví nikoliv jako o „polském papeži“, ale čím dál častěji jako o „slovanském papeži“.³² Ve svých kázáních stále připomínal význam christianizace národů východní Evropy – Poláků, Chorvatů, Slovinců, Bulharů, Moravanů, Slováků, Čechů, Srbů, Rusů a Litevců:

Papež Jan Pavel II., Slovan, syn polského národa, cítí, jak hluboce je zakořeněn v půdě historie... Přichází, aby před celou církví, před celou Evropou a před celým světem o všech těchto často opomíjených národech a lidech promluvil.³³

V jednom dokumentu politbyra stojí, že Vatikán zahájil „ideologický boj proti socialistickým zemím“. Od zvolení Jana Pavla II. se papežská politika vůči katolickým oblastem Sovětského svazu – především na Ukrajině, v Litvě, Lotyšsku a Bělorusku – stala „mnohem agresivnější“, neboť tam pomáhala „neloajálními kněžům“ a podporovala je. 13. listopadu sekretariát Ústředního výboru KSSS odsouhlasil „Rozhodnutí pracovat proti politice Vatikánu vůči socialistickým zemím“, připravené podvýborem, ve kterém figurovali Andropov a zástupce šéfa KGB Viktor Čebrikov. KGB dostal za úkol zorganizovat v sovětském bloku propagandistické kampaně, jež měly „upozornit na to, že politika Vatikánu jde proti životu katolické církve“, a odstartovat „aktivní opatření“ proti Západu s cílem „ukázat, že nový papež Jan Pavel II. vede katolickou církev nebezpečným směrem“.³⁴

Jednou z priorit zahraničních operací SB bylo vybudovat síť agentů mezi Poláky v Římě a ve Vatikánu. 16. června 1980 mise KGB ve Varšavě centrále hlásila:

Naši přátelé [SB] mají ve Vatikánu důležité operační pozice [tj. agenty], a tím také přímý přístup k papeži a římské kurii. Kromě zkušených agentů, jimž je Jan Pavel II. osobně nakloněn a kteří u něho mohou kdykoli získat audienci, mají naši přátelé rovněž své lidi mezi vůdci katolických studentů, kteří jsou v neustálém kontaktu s kruhy ve Vatikánu a mají určité možnosti v Rádiu Vatikán i v sekretariátu papeže.

Centrála na to reagovala návrhem řady „společných dlouhotrvajících operací“ KGB/SB s následujícími cíli:

- ovlivnit papeže, aby aktivně podporoval myšlenku politiky *détente* [jak ji definovala Moskva], mírového soužití a spolupráce mezi státy a vyvíjel příznivý vliv na politiku Vatikánu, týkající se jednotlivých mezinárodních problémů.
- vystupňovat neshody mezi Vatikánem a USA, Izraelem a dalšími zeměmi.
- přiosťřit vnitřní spory ve Vatikánu.
- studovat, navrhnout a provést operace s cílem narušit plány Vatikánu na posílení církvi a náboženského vyučování v socialistických zemích.
- využít aktiva KGB v ruské pravoslavné církvi, gruzínské a arménské církvi; vymyslet a provést „aktivní opatření“ s cílem mařit rozšiřování kontaktů mezi těmito církvemi a Vatikánem.
- identifikovat kanály, jimiž polská církev zvyšuje svůj vliv a povzbuzuje práci církve v Sovětském svazu.

Polské politbyro se ovšem snažilo, aby se konfrontaci s katolickou církví vyhnulo, a tak si centrála nedělala příliš velké iluze o tom, čeho tyto společné sovětsko-polské operace dosáhnou:

Myslíme si, že dokud se naši přátelé [SB] budou i nadále strachovat o vývoj vztahů mezi Polskou lidovou republikou a Vatikánem a mezi státem a církví, nebudou projevovali velkou iniciativu při realizaci opatření, která navrhuje. Důstojníci v naší centrále a [varšavské] misi [KGB] budou muset projevit určitý takt a pružnost, aby přišli na to, jak úkoly, které před nimi stojí, vyřešit.³⁵

Obavy Moskvy, že polské politbyro nemá odvahu čelit protestům, ještě posílila jeho zřejmá kapitulace před bouří nespokojenosti polských dělníků. Náhle zdražení potravin v létě 1980 rozpoutalo vlnu stávek, z níž se zrodil polský nezávislý odborový svaz Solidarity v čele s charismatickým vůdcem, až dosud neznámým sedmatřicetiletým elektrikářem Lechem Wałęsą z Gdaňska. Polské ministerstvo vnitra varšavskou stanicí KGB informovalo, že zřídilo vlastní operační centrálu, s náměstkem ministra Stachurou v čele, která měla řídit operace policie a SB proti stávkujícím, monitorovat situaci a podávat denní hlášení. Z jednoho takového hlášení zaslaného do Moskvy se dá velmi dobře vyčíst, že polská centrála byla až pozoruhodně spokojená se svými vlastními výkony: „Operační štáb projevil vysoký stupeň uvědomění a disciplíny a rovněž pochopení svých povinností; byla zavedena bojová pohotovost; byly zrušeny dovolené a pracuje se zde čtyřicet hodin denně.“ Přestože se v hlášení netvrdilo, že operační štáb dosáhl „úplného úspěchu“, naznačovalo se tu, že stávkové hnutí bylo omezeno „odstraněním“ jeho tiskáren a přerušením spojení mezi protestujícími v různých částech země. Navíc se údajně „podařilo překazit pokusy protisocialistických sil zprostředkovat kontakty s uměleckou, vědeckou a kulturní inteligencí, aby tak získaly podporu pro požadavky stávkujících“.³⁶

Skutečnost však byla poněkud jiná. Stávkující dělníci vytvořili v továrnách stávkové výbory, které koordinovaly protestní akce, a intelektuálové z řad disentu se hráli v jejich organizaci velmi důležitou roli. Podle varšavské stanice KGB polské ministerstvo vnitra „včas nerozpoznalo ani rozsah nebezpečí, ani skrytou nespokojenost dělnické třídy“. A polská SB, ani polská policie nedokázaly stávkové hnutí kontrolovat:

Vina leží především na vedení ministerstva vnitra, jmenovitě na ministru Kowalcykovi a jeho náměstkovi Stachurovi... Když došlo v přímořských oblastech ke zintenzivnění stávek, Kowalczyk prostě ztratil hlavu... Podle názoru této stanice KGB je čas nahradit Kowalcyka a Stachuru jinými důstojníky.³⁷

24. srpna poslal Aristov Moskvě alarmující zprávu: zástupce premiéra Mieczysław Jagielski vyjednával s Wałęsą a dalšími vůdci stávek.³⁸ Den nato sovětské politbyro zřídilo komisi v čele s hlavním ideologem Suslovem, která měla polskou krizi sledovat a navrhnout, jak se s ní vypořádat.³⁹ Na papežův podnět schválili polští biskupové 27. srpna dokument, který jednoznačně vyhlášoval „právo na nezávislost jak organizací reprezentujících dělníky, tak organizací samosprávy“. Wałęsa věděl, že za ním stojí papež; byl přesvědčen, že vláda nemá prakticky jinou možnost, než odstoupit.⁴⁰

Představitelé polské vlády s tím, byť neoficiálně, souhlasili. 27. srpna se přední členové polského politbyra sešli s Aristovem, aby ho přesvědčili o tom, že částečný rozpad PSDS a nepřátelský postoj, který k této straně zaujímá většina Poláků, vytvořily „novou situaci“:

Musíme udělat krok zpět, abychom se nezřítli do propasti, a souhlasit se vznikem samosprávných odborů. Nemáme žádné jiné politické prostředky, jak celou situaci normalizovat, a použití síly je nemyslitelné. Když zinscenujeme [taktický] ústup, budeme moci stranické síly znovu seskupit a připravit se na ofenzivu.

Poláci naoko brali „názory soudruha Brežněva“ v úvahu a připouštěli, že odbory zbavené stranické kontroly „nejsou jen polským problémem, ale problémem, který ovlivňuje zájmy celého socialistického společenství“.⁴¹ Ve skutečnosti však byly všechny jiné možnosti kromě legalizace Solidarity dávno zamítnuty. Gdaňská dohoda z 31. srpna, která stanovila „vytvoření svobodných odborů jako skutečné reprezentace dělnické třídy“, uskutečnila řadu bezprecedentních politických konsensů: od práva na stávkou až po souhlas s vysíláním nedělních mší ve státním rozhlase. Wałęsa podepsal tuto dohodu před televizními kamerami obrovským, křiklavě barevným perem, které s teatrálním gestem vytáhl z kapsy kalhot. Byla to památka na papežovu návštěvu v Polsku; v detailním záběru bylo vidět, že na peru je miniaturní portrét Jana Pavla II.⁴²

POLSKÁ KRIZE A ROZPAD SOVĚTSKÉHO BLOKU

Gdaňská dohoda představovala jak pro KGB, tak pro sovětské politbyro největší potenciální hrozbu „socialistickému společenství“ (oficiální označení sovětského bloku) od Pražského jara v roce 1968. Dne 3. září 1980 sovětské politbyro odsouhlasilo řadu „témat k diskusi s představiteli polského vedení“ – což bylo eufemistické pojmenování požadavků, aby polská komunistická strana získala zpět pozice, z nichž ustoupila Solidaritě:

[Gdaňská] dohoda je v podstatě legalizací protisocialistické opozice... Současným problémem je, jak připravit protiútok a získat zpět pozice, které dělnická třída a lid ztratily... Je třeba klást důraz především na konsolidaci vedoucí úlohy strany ve společnosti.¹

Hlavním obětí beránkem, který byl obviňován z toho, že nezabránil úspěchu Solidarity, byl generální tajemník PSDS Edvard Gierek. Za ztrátu stranické kontroly nad událostmi ho ostře kritizoval například sovětský velvyslanec v Polsku Aristov.² Stávkující v Leninových loděnicích v Gdaňsku reagovali na Gierekova televizní vystoupení posměšným pískotem. Pocity obyčejných Poláků vyjadřovala tato politická anekdota:

OTÁZKA: Jaký je rozdíl mezi Gierkem a Gomuškou [který musel odstoupit z místa generálního tajemníka v roce 1970]?

ODPOVĚĎ: Žádný, akorát že Gierek to ještě neví!³

Dne 5. září Giereka na postu generálního tajemníka vystřídal Stanisław Kania; neurvalý, robustní a často si přihýbající stranický tajemník, který byl zodpovědný za národní bezpečnost. KGB do jednoho ze svých hlášení z Varšavy vtělil lidové rčení, jež kolovalo po Polsku: „Lepší Kania nežli Váňa!“⁴ V hlášení se rovněž uvádělo, že 6. září admirál L. Janczyszyn, vrchní velitel polských námořních sil, dva sovětské admirály varoval, že případná vojenská intervence do Polska by neskončila „normalizací“ jako v roce 1968 v Praze, ale katastrofou. „Jestli do Polska vstoupí cizí vojska,“ řekl jim, „poteče krev potokem. Musíte chápat, že máte co do činění s Poláky a ne s Čechy!“⁵

18. září si šéf stanice KGB ve Varšavě Pavlov stěžoval centrále, že Kaniův režim už zase opakuje chyby svých předchůdců – vyhledává kompromisy s opozicí, místo aby se jí pevně postavil na odpor. Řadoví členové strany jsou demoralizováni.⁶ „Kon-

trarevoluce v Polsku je v plném proudu!“ A 29. října Brežněv politbyru dramaticky oznámil:

Wałęsa cestuje z jednoho konce země na druhý, z města do města, a všude ho vítají s nadšením. Polští vůdci proti tomu ani nečeknou a stejně tak i tisk. Dokonce ani televize se nedokáže postavit těmto protisocialistickým žvůliům... Snad je skutečně nutné vyhlásit stanné právo.

Brežněvovu analýzu, jak jinak, silně podporoval Andropov. Podpořil ji také Michail Gorbačov, který se rok před tím stal členem politbyra. „Měli bychom s našimi polskými přáteli promluvit jasně a přísně,“ prohlásil. „Doposud nepodnikli žádné potřebné kroky. Podivnou obrannou pozici, v níž se teď nacházejí, nedokáží udržet dlouho – a mohlo by se stát, že budou sami svrženi.“⁷

Sovětské politbyro se neobávalo jen situace v Polsku, ale mělo také strach z neakčlivého vlivu Solidarity, projevujícího se v některých částech Sovětského svazu. Mezi hlášení z operace PROGRESS, předaná v říjnu Andropovovi, patřilo i jedno od nelegála SOBOLÉVA, který působil ve městě Rubcovsk, ležícím daleko od hranic s Polskem – až na samém severozápadním okraji Altaje. Byla to depresivní četba:

Situace ve městě Rubcovsk je nestabilní. Zdejší obyvatelstvo má mnoho důvodů k nespokojenosti se situací ve městě, protispoločenské živly se viditelně zapojují do provokativních akcí a mohlo by dojít k nekontrolovaným nepokojům... Věřící [praktikující křesťané] se nebojí promluvit a populace souhlasí se stávkami v Polsku.

... Hlavním zdrojem nespokojenosti je nedostatek potravin, především masa v obchodech, špatné životní podmínky a špatně fungující veřejné služby. Ti nahoře dostávají zboží přes zvláštní kanály, k čemuž tu slouží speciální obchody s potravinami a spotřebním zbožím. Zlodějna tu jen kvete a nejvíce kradou oficiální představitelé stranického městského výboru a výkonného výboru sovětů. Všude je plno opilců a mnoho lidí trpí nemocemi, jež způsobil alkoholismus.

Události v Polsku mají negativní vliv a dopad na místní populaci, která si myslí, že životní a ekonomické podmínky je možné vylepšit podle polského modelu.⁸

Mezi neúspěšnější nelegály, kteří byli v KGB vybráni pro operace PROGRESS přímo v Polsku, patřil FILOSOF, jenž se stále vydával za francouzského spisovatele a básníka. Jeho složka uvádí, že měl v „Solidaritě mnoho kontaktů“. Snad nejdůležitějším z nich byl Tadeusz Mazowiecki, šéfredaktor týdeníku Solidarity (*Tygodnik Solidarność*), k němuž ho v listopadu uvedl otec Andrzej Bardecki.⁹ O devět let později se Mazowiecki stal premiérem první vlády vedené Solidaritou.

Na začátku listopadu Andropov předvolal nového polského ministra vnitra a zastávce tvrdé linie generála Mirosława Milewského do Moskvy. Milewski hlásil, že se jeho lidem podařilo připravit seznam více než dvanácti set „nejkontrarevolučnějších jedinců“, kteří budou po vyhlášení stanného práva okamžitě zatčeni. A Andropov se snažil Milewského přesvědčit, že stanné právo je nyní jediná možnost:

I když necháte Wyszyńskiego [polského primase] a Wałęsu na pokoji, nenechají oni dva na pokoji vás; budou ve své činnosti pokračovat tak dlouho dokud nedosáhnou svého cíle, nebo dokud jim v tom nezabrání strana a zodpovědná část dělnictva. Jestliže budete pasivně vyčkávat... vymkne se vám situace z rukou. Viděl jsem, když se to stalo v Maďarsku [1956]. Tam také staré vedení čekalo, až se všechno samo

od sebe urovná, a když se nakonec rozhodlo jednat, ukázalo se, že se na nikoho není možné spolehnout. Existují důvody, proč se obávat, že k tomu dojde i v Polsku, pokud nebudou okamžitě podniknuta ta nejúčinnější a nejrozhodnější opatření.

Toto je boj o moc. Kdyby se Wałęsa a jeho fašističtí společníci dostali k moci, začali by komunisty zavírat, střílet je a všemožně je perzekvovat. V takovém případě by se v největším ohrožení ocitli straníční aktivisté, čekisté [SB] a vojenští velitelé.

Říkáš, že někteří z tvých soudruhů na sebe nemohou vzít zodpovědnost za rozhodná opatření proti těmto kontrarevolucionářům. Proč ale nemají strach z nicnedělání, když právě to může vést k vítězství reakce? Je třeba ukázat komunistům, a v první řadě stranickým aktivistům, čekistům [SB] a soudruhům v armádě, že tu nejde jen o obranu socialistických vymožeností v Polsku, ale o ochranu jejich vlastních životů, životů jejich rodin, které by se staly cílem teroru reakce, kdyby, bůh chraň, zvítězila.

Naši polští soudruzi někdy říkají, že se na stranu nemohou spolehnout. Tomu nevěřím. Mezi třemi miliony jejich členů se určitě najde 100 000 takových, kteří jsou připraveni se obětovat. Wyszyński a Wałęsa do toho zatahli svobodné odbory a obsazují čím dál více nových pozic v různých sférách života. Už se objevují první známky toho, že infekce kontrarevoluce napadla i armádu.

Soudruh Brežněv říká, že musíme být připraveni na boj jak mírovými, tak nemírovými prostředky.

Když Andropov ukončil svou tirádu, Milewski se ho zeptal: „Přesvědčil jsi mě, ale jak mám já přesvědčit naše soudruhy ve Varšavě?“ Andropovova odpověď není znamenána.¹⁰

Dne 5. prosince se na mimořádné schůzi v Moskvě sešli představitelé zemí Varšavské smlouvy, aby zde polskou krizi prodiskutovali. Kania poslouchal, jak jeden po druhém ostře kritizuje slabost jeho politiky a žádá okamžitý tvrdý zákrok proti Solidaritě a církvi, jinak že budou armády Varšavské smlouvy intervenovat. U polských hranic už bylo tou dobou shromážděno osmnáct divizí a Kaniovi byly předloženy plány na okupaci polských měst. Po schůzi se Kania sešel s Brežněvem. Kania trval na tom, že vojenská intervence bude katastrofou nejen pro Polsko, ale také pro Sovětský svaz. „Dobrá, teď ještě do Polska nepochodujeme,“ odpověděl Brežněv, „ale jakmile se situace jen o trochu zhorší, přijdeme.“¹¹

Brežněv tenkrát určitě bloufal. Tou dobou válčily sovětské jednotky v Afghánistánu a vojenská intervence do Polska by pravděpodobně skončila nejen krveprolitím, a pro Rusko i ekonomickými sankcemi ze strany Západu, ale měla by i katastrofální dopad na světové veřejné mínění; proto se Kreml snažil Poláky donutit, aby vyhlásili stanné právo, jež by hnutí Solidarity ukončilo. V dané situaci byla hrozba invaze tím nejúčinnějším způsobem vyvíjení nátlaku. Ale díky vzpomínkám na Maďarsko v roce 1956, Československo v roce 1968 a Afghánistán v roce 1979 bylo nyní, v roce 1980, jak v Polsku, tak na Západě jen málo lidí, kteří tuto výhružku brali na lehkou váhu.

Rusové přesto museli na polské politbyro naléhat ještě téměř celý další rok, než po řadě personálních změn konečně vyhlášení stanného práva odsouhlasilo. V prosinci 1980 varšavská stanice KGB hlásila, že ačkoli Milewski je připraven zahájit „represe proti nepřátelům“, politbyro k takovému kroku ještě připraveno není:

Naši přátelé považují Kaniu za čestného komunistu loajálního Sovětskému svazu a KSSS; nicméně nelze vyloučit existenci zásadního rozdílu mezi jeho a našim pohledem na věc, zvláště v otázce provedení rozhodných opatření... Soudruh Kania v poslední době nepřijímal doporučení sovětských představitelů dost rychle, dával najevo pochybnosti a v analýze situace v Polské lidové republice s námi nesouhlasil.¹²

KGB měl rovněž velké obavy z rostoucího počtu agentů západních rozvědek v Polsku. Podle údajů, které dodala SB, bylo ze třinácti set zahraničních novinářů, kteří zde na počátku roku 1981 působili, asi 150 pracovníků nebo agentů zpravodajských služeb. Tvrdilo se zde, že zpravodajské služby NATO, „si v Solidaritě získávají velmi spolehlivé agenty“.¹³

Po většinu roku 1981 Polská sjednocená dělnická strana Solidaritě stále ustupovala. Dne 15. ledna přijal Jan Pavel II. ve Vatikánu Wałęsu. „Syn,“ oznámil Wałęsa před televizními kamerami, „přišel navštívit otce.“ Papež a Wałęsa byli teď považováni za skutečné vůdce polského národa.¹⁴ Milewski se při svých rozhovorech s KGB zoufale snažil najít řešení, jak by Solidaritu porazil bez sovětské vojenské intervence. Po zprávě, že se Wałęsa setkal s papežem, Milewski Aristovovi řekl: „Začínám věřit, že pořádek nastane jen tehdy, když bezpečnost Polska zaručí spřátelené armády...“¹⁵ Sovětskému velvyslanci Kania přiznal, že PSDS ztratila kontakt s polským lidem: „To není slogan Solidarity, ale holý fakt, hořká pravda.“ Jediné síly, na které se mohl Kania spolehnout, představovala armáda a bezpečnostní služba (SB).¹⁶

Ve chvíli, kdy Kreml považoval stanné právo za jediné možné řešení krize v Polsku, začala hrát nesmírně důležitou roli polská armáda. Dne 9. února, pravděpodobně pod tlakem Sovětů, se polským premiérem stal ministr obrany generál Wojciech Jaruzelski. Štíhlý, vzpřímený, v tmavých brýlích a s nevyzpytatelným výrazem ve tváři byl Jaruzelski pro většinu Poláků záhadnou postavou. Jeho veřejný image však byl docela dobrý – jednak proto, že v roce 1970 odmítl proti dělníkům použít vojsko, a také proto, že ozbrojené síly byly považovány za nejdůvěryhodnější státní instituci. Hlášení KGB určená Brežněvovi Jaruzelského už velmi dlouho popisovala jako „upřímného přítele Sovětského svazu“.¹⁷ Jaruzelski nařídil šéfovi vojenské rozvědky, generálu Czesławu Kiszczakovi (později ministr vnitra řídící SB), aby se každý druhý třetí den setkával s pracovníky varšavské stanice KGB a předával jim hlášení z armádních zdrojů.¹⁸ Jaruzelski si jako premiér nadále podržel křeslo ministra obrany.

Období do prosince 1981 nejlépe charakterizují stále se opakující stížnosti Sovětů na nečinnost Poláků a snahy Poláků sovětské vedení uklidnit. Kreml v té době pochyboval, že Jaruzelski bude mít dost odvahy, aby vyhlášení stanného práva prosadil. Nakonec ale došli k závěru, že žádný lepší kandidát k dispozici není. Jejich pochyby o Kaniovi však byly mnohem větší.

Dne 4. března byli Kania a Jaruzelski předvoláni do Kremlu, aby je mohl Brežněv a ostatní členové politbyra pořádně srovnat. Kdy, ptali se, polští soudruzi vyhlásí stanné právo? A jak je možné, že Polsko jako jediné mezi socialistickými zeměmi má takové problémy s kontrolou církve?¹⁹ Tento pokus srovnat oba polské představitele do latě ale nevyšel. Mieczysław Moczar, člen polského politbyra, KGB informoval, že krátce po návratu do Varšavy mu Kania řekl: „Přes veškerý tlak z Moskvy nechci použít proti opozici sílu. Nechci se zapsat do historie jako řečník polského národa.“ Podle dalšího polského informátora KGB Kania prohlásil, že ani strana, ani vláda

nejsou připraveny ke konfrontaci se Solidaritou – „a Rusy o vojenskou pomoc nikdy nepožádám“.²⁰

„Máme velké obavy, jak události v Polsku dopadnou,“ řekl 2. dubna Brežněv politbyru. „Nejhorší ze všeho je, že Poláci naše doporučení sice poslouchají a souhlasí s nimi, ale ve skutečnosti nedělají nic. Kontrarevoluce mezitím přechází do ofenzivy na všech frontách!“ Sovětský ministr obrany Ustinov prohlásil, že pokud má v Polsku socialismus přežít, je „krveprolití nevyhnutelné“. „Solidarita,“ hlásil Andropov, „začala uchvacovat jednu pozici za druhou.“ Jediným řešením bylo znovu na Poláky zatlačit, aby vyhlásili stanné právo:

Musíme jim říci, že stanné právo znamená dodržování policejní hodiny, omezený pohyb po ulicích ve městech, posílení státní bezpečnosti [SB] ve stranických institucích, továrnách atd. Tlak ze strany vůdců Solidarity způsobil, že Jaruzelski teď není ve své formě a Kania pije čím dál víc. To je velmi špatný úkaz. Chci zdůraznit, že události v Polsku mají dopad i na západní oblasti naší země... Také zde budeme muset učinit tvrdá interní opatření.

Den nato byli Kania a Jaruzelski předvoláni ke schůzce s Andropovem a Ustinovem; konala se v sovětské době Pullmanova železničního salonního vozu, v hraničním městě Brest-Litovsk. Po kaviáru a opulentní svačině byli posazeni ke stolu potaženému zeleným sukem a následujících šest hodin museli snášet obviňování, poslouchat požadavky na vyhlášení stanného práva a čelit hrozbám sovětské vojenské intervence. Kania a Jaruzelski poprosili o čas.²¹ Dne 7. dubna, čtyři dny po zmíněném setkání v Brest-Litovsku, měl Mieczysław Moczar s Kaniou další rozhovor, o němž vzápětí informoval KGB. Kania nepochybně věřil, že hrozba vojenské intervence je myšlena smrtelně vážně. „Jestliže budou sovětská vojska intervenovat, dojde k ohromné tragédii,“ řekl Moczarovi. „Ještě další dvě generace Poláků budou napravovat škody.“²²

Ale sovětské politbyro bylo přesvědčeno, že právě hrozba vojenské intervence může ovlivnit polské „protisocialistické síly“. 23. dubna vydalo své stanovisko k posledním událostem v Polsku:

Solidarita se přeměnila v organizovanou politickou sílu schopnou paralyzovat činnost strany a státních orgánů a de facto převzít moc do svých rukou. Jestliže tak opozice dosud nečinila, pak především z obav, že přijdou sovětská vojska, a v naději, že se jí podaří dosáhnout svých cílů bez krveprolití a prostředky plíživé kontrarevoluce.

Politbyro souhlasilo, aby se proti kontrarevoluci „jako zastrahujícího prostředku“ co nejvíce využilo obav vnitřních reakcionářů a mezinárodního imperialismu z toho, že by Sovětský svaz mohl do Polska vyslat své jednotky“. Dále se rozhodlo, že i nadále bude „podporovat soudruhy Kaniu a Jaruzelského, kteří se i přes svou notoricky známou nerozhodnost přece jen přiklání k obraně socialismu“. Je však třeba „na ně vyvíjet neustálý tlak, aby podnikli mnohem významnější a rozhodnější kroky k překonání krize a uchování Polska jakožto socialistické země, spřátelené se Sovětským svazem“.²³

Dne 13. května uspořádal Jan Pavel II. na náměstí Svatého Petra obvyklou středeční audienci. Když ze svého otevřeného „papamobilu“ zdravil shromážděné věři-

cí, ze vzdálenosti šesti metrů na něho vystřelil Turek Mehmet Ali Agca. Kulka jen o pár milimetrů minula papežovu aortu; stačilo málo a papež na místě zemřel. Jan Pavel II. věřil, že ho před smrtí zachránil zázrak; bylo to dílo Panny Marie z Fátimy v Portugalsku, jejíž svátek se právě slavil. Při prvním výročí tohoto pokusu o atentát na svou osobu se papež vydal do Fátimy na pouť, a položil tu na oltář kulku vytaženou ze svého těla.²⁴ Kdyby Jan Pavel II. tenkrát zemřel, KGB by to bezpochyby velmi potěšilo. Ve složkách, které viděl Mitrochin, však neexistuje žádný důkaz, že by KGB byl do tohoto atentátu nějak zapleten.²⁵

V týdnech, které po tomto pokusu o atentát následovaly, cholerickejší vrchní velitel armád Varšavské smlouvy maršál Viktor Kulikov Kaniu a Jaruzelského naléhavě žádal, aby vyhlásili stanné právo. Kulikov Jaruzelského nazval zbabělcem. „Ty sám, soudruhu Jaruzelski, máš strach z rozhodné akce,“ řekl mu. Jaruzelski sice trval na tom, že čas na vyhlášení stanného práva ještě nedozrál, ale jinak Kulikovovy urážky přijal – podle hlášení KGB politbyru – s pozoruhodnou pokorou a dokonce navrhl svou rezignaci.²⁶ Kulikov však i nadále Kaniu i Jaruzelského hluboce podezíral a politbyru hlásil: „Vypadá to, jako by vedení PSDS a vláda vedly nečestnou politickou hru a usnadňovaly přístup k moci těm, kteří podporují Solidaritu.“²⁷

Centrála varšavské stanice KGB sdělila, že je nejvyšší čas najít jak nového generálního tajemníka, tak nového předsedu vlády:

Kania a Jaruzelski už nejsou schopni stranu a vládu účinně vést. Nedokáží zorganizovat porážku opozice a jsou kompromitováni dlouholetou spoluprací s Gierkem. Bezpochyby nemají ani potřebné schopnosti bojovat, což jsou kvality nutné pro politické vůdce, kteří umějí přijmout rozhodná opatření.

Kandidáti, které centrála preferovala jako náhradu za Kaniu a Jaruzelského, byli zastánci tvrdé linie Tadeusz Grabski a Stefan Olszowski. Podle jejího hlášení oba „pevně zastávají marxisticko-leninský světový názor a jsou připraveni rozhodně a jednoznačně jednat tak, aby socialistické zájmy a přátelství se Sovětským svazem“ bylo zachováno.²⁸ 30. května Aristov spolu s Pavlovem zaslali Brežněvovi a politbyru telegram, v němž Kaniu a Jaruzelského obviňují z neustálých ústupků „revizionistickým živlům“:

Současná situace vyžaduje, abychom okamžitě zvážili nutnost odstranění [Kanii] z místa generálního tajemníka ústředního výboru a nutnost nahradit ho nějakým soudruhem, který by byl schopen zajistit, aby marxisticko-leninská podstata strany a socialistického charakteru polského státu přežila... Analýza nálady stranických aktivistů ukazuje, že nejvhodnějším kandidátem na generálního tajemníka ÚV PSDS je soudruh T. Grabski.²⁹

Jakmile Kania zjistil, že proti němu KGB něco chystá, začal se litovat. Když mu 7. června Pavlov telefonoval a ptal se ho, zda souhlasí s tím, že zavolá soudruhu Brežněvovi a odpoví také na další dopis z Moskvy, jenž požadoval tvrdý zákrok proti Solidaritě, Kania odpověděl: „Teď už asi nemá smysl, abych mu telefonoval, protože všechno už bylo stejně rozhodnuto beze mne.“ Později téhož večera Kania zavolal Pavlovovi domů a dovolával se jeho pochopení:

Právě v tuto chvíli vaši lidé [KGB] říkají, že je třeba vystoupit na plénu [Ústřední výbor PSDS] proti Kaniu a Jaruzelskému... Nemáte a nikdy jste ani neměli spolehlivější přátele, než jsem já a Jaruzelski... Udivuje mě metoda, kterou jste k jednání se mnou zvolili. Nic takového si nezasloužím... Není třeba mobilizovat proti mně členy ústředního výboru. Je naprosto jasné, že budu na straně KSSS... Velmi mě mrzí, že jsem ztratil vaši důvěru. Bolí mě, že jste si vybrali takový způsob, abyste proti mně na plénu zaútočili. Je pro mě tudíž velmi těžké mluvit se soudruhem Brežněvem. Co mu mám říct?³⁰

Když se Kulikov zeptal Jaruzelského na jeho reakci na poslední filipiku Moskvy, Jaruzelski odpověděl: „Zatloukají mě do země. Byl jsem blázen, že jsem to místo [premiéra] přijal.“³¹

V červnu se skupinka devíti polských generálů obrátila na KGB s plánem odstranit Jaruzelského kvůli jeho neochotě vyhlásit stanné právo a nahradit ho novým ministrem obrany (pravděpodobně jedním z těchto spiklenců), který by nechal zatknout vládu, převzal by kontrolu nad strategickými body a nechal by pochyťat až 3000 kontrarevolucionářů, kteří měli být deportováni na různá místa východní Evropy. Akční skupina vedená dotyčným ministrem obrany, v níž by nebyl žádný člen ani jedné z předchozích vlád či politbyra, by pak požádala zbývající členy sovětského bloku o „vojenskou výpomoc pro ochranu socialismu a Polské lidové republiky“.³² Složky, které Mitrochin viděl, reakci Moskvy na tento návrh neuvádějí. Vezmeme-li však v úvahu její snahu vyhnout se „vojenské pomoci“ a zachovat v Polsku zdání legálních poměrů, určitě o takové řešení nestála.

Zdá se, že se Jaruzelski o své postavení zdaleka neobával tak jako sovětské vojenské intervence. 22. června se setkal s ministrem vnitra generálem Milewskim, o němž věděl, že mu Kreml důvěřuje. Jak, ptal se Jaruzelski, může „opět získat důvěru [našich] sovětských soudruhů“? Milewski odpověděl, že ačkoli důvěra Sovětů v polské vedení byla vážně narušena, nebyla zcela zničena: „Kdyby nám už ani trochu nevěřili, přestali by se s námi bavit.“ Jaruzelski si postěžoval, že pokud se jeho osoby týče, už se s ním opravdu bavit přestali. Kulikov mu dříve telefonoval takřka denně a často ho přicházel navštívit. V poslední době s ním však přerušil téměř všechny kontakty. Sovětské představitelé ve Varšavě dostali nařizení, aby Jaruzelskému řekli, že jejich důvěra v něho byla skutečně otřesena a že ji ztratí docela, pokud se nezačne chovat jinak.³³

Archiv centrály uvádí, že celé týdny před zahájením 9. sjezdu PSDS (14. července) sovětské velvyslanectví, stanice KGB a sovětské vojenské představitelé „pracovali mezi delegáty, aby identifikovali členy strany, kteří se neodchýlili od marxisticko-leninské linie, aby s nimi navázali osobní kontakty a jejich prostřednictvím ovlivnili běh sjezdu“.³⁴ Suslovova komise, jež byla asi o rok dříve zřízena politbyrem a jejímž úkolem bylo polskou krizi monitorovat, vydala instrukce, podle které hrozba vojenské intervence od dalších členů Varšavské smlouvy měla být „stálým faktorem v myslích všech polských politických sil“.³⁵ V předvečer sjezdu centrála Pavlovovi, šéfovi stanice KGB ve Varšavě, nařídila, aby si „s Kaniou a Jaruzelskim o chabé práci strany a vlády zpřímá promluvil a připomenul jim jejich dřívější prohlášení, ve kterém tvrdili, že jsou připraveni odstoupit ze svých stranických a vládních postů, bude-li to nezbytné v zájmu záchrany socialistického systému v Polsku a v zájmu

jednoty socialistické spolupráce v Evropě“. Kaniův nástupce měl být podle centrály vybrán ze tří předních zastánců tvrdé linie; byli to: Tadeusz Grabski, Stefan Olszowski a Andrzej Zabiński. Ostatní představitelé „zdravých sil“ v PSDS neměli pro funkci generálního tajemníka potřebnou autoritu. KGB rovněž připravil seznam lidí vhodných ke zvolení do politbyra a žebříček umírněných, kteří měli být odstraněni z vládních a stranických postů. Na nejvyšším stupni tohoto žebříčku stál náměstek premiéra Mieczysław Rakowski, který stále vyhrožoval, že bude o sovětském zasahování do vnitřních záležitostí PSDS informovat vedení komunistických stran v Itálii a ve Francii. Centrála došla k závěru, že vzhledem k tomu jakou má Jaruzelski „autoritu v zemi a především v armádě“, nebylo by moudré se ho zbavit. Lepší, jak doufala, bude vykopnout ho nahoru na mnohem méně vlivné místo prezidenta a jeho osobní prestiž využít k podpoře vlády, jež bude prosazovat tvrdou linii.³⁶

Jenže 9. sjezd PSDS neprobíhal přesně podle plánu Moskvy. Protože snahy Sovětů sesadit Kaniu přímo byly do očí, sjezd se postavil na jeho stranu. Na lehkou váhu však nebral ani hrozbu sovětské invaze, a tak ve vedení ponechal některé hlavní příznivce sovětské zastrašovací kampaně. Přestože na Rakowského řeč reagovali účastníci sjezdu bouřlivým potleskem, neodvážili se znepřátelit si Kreml tím, že by ho zvolili do politbyra. Rozporuplný výsledek sjezdu pak vládu téměř úplně paralyzoval. Ženy a děti pochodovaly polskými městy a vyzbrojeny pánvemi protestovaly proti nedostatku potravin. Dělníci, povzbuzení Solidaritou, organizovali vlastní rady, které by měly právo volit ředitele.³⁷

Zhoršující se krize vlády nejspíše Jaruzelského přesvědčila, že vyhlášení stanného práva je nevyhnutelné. Detailní plány byly ve spolupráci s Kulikovem odsouhlaseny začátkem srpna. Dne 12. srpna Kulikov na setkání s Jaruzelským a vysokými polskými generály požadoval „přísnost a ještě větší přísnost“.³⁸ 21. srpna navštívil Moskvu nový ministr vnitra a zastánce tvrdé linie generál Czesław Kiszczak, bývalý šéf vojenské rozvědky, aby osobně Andropova informoval o tajných přípravách SB a policie na vyhlášení stanného práva. Až dosud, uznal, „polské vedení dosud jednalo se Solidaritou až moc v rukavičkách. S tím musíme rychle skončit.“³⁹

Kiszczak a SB už teď Wałęsu za hlavní problém nepovažovali. V posledních šesti měsících jako by pozbyl lesku; zdálo se, že neví, jak dál. Solidarita si nakonec musela vybrat mezi dvěma strategickými možnostmi: buďto se stát skutečně revolučním orgánem, který dokáže dosavadní systém svrhnout, anebo se mu přizpůsobit a spokojit se se získáním několika málo ústupků. Wałęsa se nedokázal jasně rozhodnout ani pro jednu z těchto alternativ. V březnu, kdy většina vedoucích osobností Solidarity uvěřila, že už nastal čas k rozhodujícímu boji, od generální stávkový ustoupil. Zbigniew Bujak, předseda Solidarity ve varšavském okrese, soudil, že Wałęsa udělal osudovou chybu:

Generální stávky jsou jako meče – jakmile je vytáhnete z pochvy, ale nepoužijete je, nejsou nic víc než neužitečné kusy kovu. Wałęsa ve skutečnosti Solidaritu demobilizoval... Zbavil nás naší základní zbraně, a proto jsme pak byli poraženi. Státní moc s tím počítala, když na 13. prosince připravovala vyhlášení stanného práva.⁴⁰

Kiszczak Andropovovi řekl, že Wałęsa je ve svých projevech velmi agresivní, protože chce přilákat do Solidarity co nejvíce „extrémistů“, ale ve skutečnosti je relativně mírný. Největší nebezpečí teď představuje Bujak, který je jak „protisovětský, tak protisocialistický“: „Je chytřejší než Wałęsa a je těsněji napojen na [lídry Výboru pro ochranu dělníků (KOR)] Kuroně a Michnika. Úkolem [SB] je ho zdiskreditovat.“

„V současné době“, řekl Kiszczak Andropovovi, „římskokatolická církev pro PSDS nepředstavuje žádnou hrozbu.“ Milewski vyvinul „nesmírné úsilí“, aby jeho agenti do církve pronikli, takže SB byla teď velmi dobře informována o tom, jaké jsou v církvi nálady a jaké jsou její záměry: „Ze sedmdesáti biskupů máme s padesáti velmi dobré kontakty. Máme tím pádem vliv na katolickou církev a můžeme jí zabránit v nežádoucích krocích.“⁴¹ Nedávná smrt osmdesátiletého primase kardinála Wyszińskiego, příznivce Solidarity a po víc než generaci odvážného obránce náboženských svobod, byla pro SB (a bezpochyby i KGB) velkou úlevou:

Nový primas [kardinál Józef] Glemp není tak protisovětský jako jeho předchůdce. Wysziński se těšil nesmírné autoritě; jeho slovo bylo zákon. Byl předmětem nepředstavitelného kultu osobnosti. Glemp je jiný druh člověka a bezpochyby bude možné vyvíjet na něho vliv.

Vztah církve a státu však i nadále ovlivňovaly dva problémy. Prvním byl papež, který – podle Kiszczaka – chytře využíval situace v Polsku k podpoře protikomunistické politiky ve východní Evropě. Druhým problémem byla morální autorita polské církve. Lidé považovali církev, nikoli stranu, za „hlasatele mravních zásad“. „V blízké budoucnosti“, Kiszczak přiznal, „nebude strana tento postoj obyvatelstva ke katolické církvi schopna změnit.“

Zdá se, že Andropov tyranizoval Kiszczaka mnohem méně než ostatní polské vůdce, s nimiž se během předchozích několika let setkal. Nicméně jejich schůzku zakončil zasmušilou poznámkou:

Třídní nepřítel se opakovaně snaží svrhnout vládu lidu ve všech socialistických zemích... Jenže polská krize se táhne nejdéle a ze všech krizí je také nejnebezpečnější. Plíží se kontrarevoluce protivníka se už dlouho připravuje na boj se socialismem.⁴²

První celostátní sjezd Solidarity (měl dvě jednání – od 5. do 10. září a od 26. září do 7. října) byl jen dalším důkazem existence „plíživé kontrarevoluce“. Jeho výzvu z 8. září „k pracujícím východní Evropy..., kteří nastoupili obtížnou cestu boje za svobodné odborové hnutí“, SB odsoudila jako „nestydatý pokus vměšovat se do vnitřních záležitostí socialistických zemí“.⁴³

Zdálo se, že Pavlov je teď spokojen, že Jaruzelski je připravený k „rozhodným opatřením“, aby ukončil „hrozbu, již představuje Solidarita“. 29. září centrále hlásil, že Jaruzelskému „poradil“, jakou linii má na plenární schůzi ústředního výboru, která se měla konat 18. října, prosazovat.⁴⁴ V první řadě je třeba se zbavit Kani, který, jak Pavlov hlásil, i nadále vůči Solidaritě uplatňuje „politiku usmíření“. Když se Moskvě nepodařilo zajistit, aby byl Kania na červencovém sjezdu strany odstraněn,

rozhodla se uspět na říjnovém plénu ústředního výboru. Centrálu musel obzvláště rozlítit Pavlovův záznam z tajné porady ze dne 2. října 1981, kde o Kaniově politice hovořil náměstek premiéra Kazimierz Barcikowski. Kania byl podle něho „rozčarován sovětským modelem socialismu“:

Sovětský systém socialismu zkouškou neprošel. To, že SSSR pravidelně nakupuje na Západě obilí, svědčí o vážných chybách v řízení zemědělství... Moc sovětského režimu udržuje pouze armáda a další represivní složky. V posledních dvou třech letech se situace začala měnit v neprospěch Sovětského svazu. Čína významně posiluje svou vojenskou moc; její vojenské a ekonomické kontakty s USA jsou vážnou hrozbou pro SSSR a upoutávají velké množství vojsk u jeho hranic na Dálném východě. Situace v Afghánistánu se během několika měsíců velmi zhoršila. Teď už je jasné, že tento konflikt nebude možné vyhrát politickými prostředky bez použití masivní represe podobné té, již použili Američané ve Vietnamu. Pokud měl až dosud SSSR nad USA určitou strategickou převahu, během tří čtyř let o ni přijde, až sovětská ekonomika nebude s to dál vynakládat další finance na rozvoj a výrobu nových typů zbraní.

Kania věřil, že zavedení sovětského modelu socialismu „zbyrokratizovalo PSDS“ a pokrývalo leninské principy:

Považoval za svůj prvořadý úkol udělat vše, aby v Polsku chránil pozitivní procesy, včetně hnutí Solidarity, a položil tak základ k pravému socialismu, který, s jistými obměnami, bude moci najít své místo i v jiných socialistických zemích.⁴⁵

Dokonce ani Dubček během Pražského jara nikdy nepronesl tak nekompromisní obžalobu sovětského režimu.

Z Pavlovových detailních hlášení o Kaniovi jasně vyplývá, že buď byl jeho dům odposloucháván, anebo se v jeho rodinném kruhu pohyboval nějaký informátor. Například Pavlov centrálu informoval, že 5. října „Kania dorazil domů velmi rozčilen a v úzkém rodinném kruhu prohlásil, že ruští soudruzi se opět spikli, aby ho odstranili z místa generálního tajemníka“. Kania prý tvrdil, že nechápe, proč mu jeho sovětsští „přátelé“ otevřeně neřekli, že musí rezignovat. Kdyby to udělali, odešel by „bez zbytečného rozruchu“. Podle KGB byla Kaniova žena duševním stavem svého manžela velmi rozrušena a naléhala, aby rezignoval a přestal být „perzekvovaným politikem“, protože je ohroženo jeho zdraví. Pavlov však nevěřil, že by Kania chtěl odejít v tichosti; 7. října hlásil, že Kania nařídil Kiszczakovi, aby podnikl kroky proti několika členům strany, o nichž se (bezpochyby správně) domníval, že se proti němu postaví.⁴⁶ Kiszczak se však spojil s Jaruzelským a právě s Kaniovými protivníky.

Kaniov osud byl zpečetěn při bouřlivé konfrontaci s Jaruzelským, Kiszczakem, Milewskim (nyní tajemníkem ústředního výboru PSDS) a dvěma dalšími polskými generály. Jaruzelski Kaniovi řekl, že jestliže nebude souhlasit s přípravami na stanné právo, učiní to za jeho zády sami – a proti jeho osobě bude podniknuta „rozhodující“ (avšak nespecifikovaná) akce.⁴⁷ 18. října ráno, těsně před zahájením plenární schůze ústředního výboru, Aristov Kaniu informoval, že podle „jednoznačného názoru“ Moskvy by měl být na místě generálního tajemníka nahrazen Jaruzelským.⁴⁸ Ústřední výbor poslechl příkazu Moskvy, a Kania bez boje odstoupil. Podle hlášení KGB poznamenal, že ho stále pronásledují vzpomínky na střelení do stávkujících v roce 1970. Kdyby generálním tajemníkem zůstal, nikdy by nebyl schopen dát rozkaz ke střelbě.⁴⁹

Den nato, 19. října, Brežněv telefonoval Jaruzelskému, aby mu pogratuloval, že se stal generálním tajemníkem a přitom si udržel své křeslo premiéra a ministra obrany. „Haló, Wojciechu,“ začal Brežněv. „Haló, můj drahý a hluboce vážený Leonide Iljič!“ odpověděl Jaruzelski. A ve stejném tónu pokračoval:

Moc ti děkuji, drahý Leonide Iljič, za blahopřání a především za důvěru, kterou ve mně máš. Musím ti upřímně říci, že jsem měl jisté pochybnosti o tom, zda funkci přijmout, a souhlasil jsem jen proto, že jsem věděl, že mě podporuješ a že jsi tomuto rozhodnutí nakloněn. Kdyby tomu tak nebylo, nikdy bych s tím nesouhlasil.

Jaruzelski dodal, že se ještě během dne setká s Aristovem, aby s ním dopodrobna probral celou situaci a požádal ho „o návrhy týkající se určitých otázek“. Brežněv bez mrknutí oka zalhal a Jaruzelskému řekl, že si politbyro KSSS už dávno uvědomilo, že on je tím pravým mužem.⁵⁰ Pochopitelně se mu ani nezmínil o tom, že KGB v létě doporučoval, aby se ho zbavili zároveň s Kaníou. Nakonec však sovětské politbyro jen velmi neochotně došlo k závěru, že k vyhlášení stanného práva má dostatečnou autoritu pouze Jaruzelski.⁵¹

Přesto Sověti o Jaruzelském pochybovat nepřestali. Dne 4. listopadu zahájil rozhovory s Wałęsou a arcibiskupem Glempem, při kterých jim nabídl účast ve Frontě národního porozumění; tento orgán by sice neměl žádnou výkonnou moc, ale udržoval by otevřený dialog mezi státem, církví a odbory.⁵² Pavlov a Aristov se obávali, že Jaruzelski nakonec požadavkům Solidarity ustoupí. 13. listopadu společně zaslali politbyru telegram, v němž odsuzují Jaruzelského nerozhodnost i jeho pokus smířit se s Wałęsou, a žádají, aby na něho byl ještě jednou vyvinut nátlak, aby bez dalších odkladů vyhlásil stanné právo.⁵³ 21. listopadu sovětské politbyro odsouhlasilo text dopisu, v němž Brežněv Jaruzelského zahrnuje výčitkami:

Protisocialistické síly nejenže získávají moc v mnoha velkých průmyslových podnicích, ale rovněž nadále šíří svůj vliv mezi stále větší počet lidí. Co je však ještě horší, vůdci Solidarity a kontrarevolucionáři se stále častěji objevují na veřejnosti a otevřeně podněcují nacionalistické vášně, namířené proti PSDS a proti socialismu. To se ve svých důsledcích projevuje v nebezpečném nárůstu protisovětských nálad v Polsku.

... Vůdci protisocialistických sil... příkládají velkou váhu tomu, že do armády nastoupí nová skupina branců, kteří už byli zpracováni Solidaritou. Neznamená to pro vás snad, že když okamžitě proti kontrarevolucionářům tvrdě nezakročíte, draze za to později zaplatíte?⁵⁴

Jaruzelski sovětskému nátlaku ustoupil koncem roku. Na schůzi politbyra PSDS konané 5. prosince řekl, že po šestařiceti letech „lidové vlády“ v Polsku se bohužel zdá, že není jiné alternativy než proti dělnické třídě použít „policejní metody“. Politbyro potřebu vyhlásit stanné právo přijalo jednomyslně.⁵⁵ Hlavní detaily akce byly vypracovány pod dohledem Kiszczaka,⁵⁶ který o nich 7. prosince informoval Pavlova. Sto padesát sedm lidí ze SB a z ministerstva vnitra bylo v až pětičlenných skupinách vysláno do jednotlivých vojvodství, aby bylo jisté, že přípravy k izolaci a zatčení vůdců Solidarity a dalších „extrémistů“ byly učiněny. Pavlov centrále hlásil, že SB má agenty „na všech úrovních Solidarity“, a že tam, kde to bude možné, nastoupí její lidé na místa zatčených aktivistů. Jejich hlavním úkolem po vyhlášení stanného prá-

va bude zabránit dělníkům ve stávkách a demonstracích.⁵⁷ Podezřelí členové vlády a vedení strany byli teď pod bedlivým dozorem SB. Bývalý Kaniův stoupenec Barcikowski svým přátelům řekl, že ho lidé od SB sledují, kamkoli jde, a odposlouchávají jeho telefony.⁵⁸

V noci z 8. na 9. prosince Jaruzelski informoval maršála Kulikova o časovém rozvrhu vyhlášení stanného práva. Bylo připraveno 80 000 mužů, kteří v noci z 11. na 12. nebo z 12. na 13. prosince měli zatknout 6000 aktivistů Solidarity. V 6 hodin ráno po provedení celé akce měly vojenské jednotky opustit kasárny. Plány sice vy- padaly jako rozhodné, Jaruzelski však váhal. „Během našeho rozhovoru“, oznámil Kulikov, „se dala téměř nahmatat Jaruzelského nerozhodnost a váhání i jeho obavy z vyhlášení stanného práva“. Jaruzelski si stěžoval, že PSDS už nemá skoro žádnou autoritu. Šest až sedm set tisíc jejích členů bylo v kontaktu se Solidaritou a mnozí se kompromitovali četnými krádežemi, úplatky apod. Aby stanné právo bylo úspěšné, bude možná muset požádat o pomoc jednotky Varšavské smlouvy – ale zároveň chtěl, aby se to netýkalo východoněmeckých jednotek. „Můžu tě ujistit, že v tomto ohledu nemusíš mít žádné obavy,“ řekl mu Kulikov. „Otázka pomoci (v případě, že tvoje vlastní zdroje budou vyčerpány) je záležitostí generálního štábu.“⁵⁹

Dne 9. prosince Milewski doručil Pavlovovi další důkaz o nerozhodnosti generála Jaruzelského: Jaruzelski datum pro vyhlášení stanného práva stále ještě nestanovil. Jestliže se proti stannému právu postaví církev, řekl mu Jaruzelski, stane se z Glempa „druhý Chomejní“. ⁶⁰ Den nato se konalo mimořádné zasedání politbyra KSSS. Nejdříve vylechlo zprávu Nikolaje Bajbakova z Gosplanu, který se právě vrátil z návštěvy Varšavy, kde se projednávala polská žádost o hospodářskou pomoc. Z Jaruzelského je prý „nesmírně nervózní“ troska; je celý vyžděšený z toho, že Glemp vyhlásí svatou válku. Ačkoli všichni členové politbyra, kteří hovořili po Bajbakovi, Jaruzelského nemilosrdně kritizovali, ani jeden z nich nenavrhl, aby byl zbaven funkce. Zkrátka už na to bylo příliš pozdě. Politbyro se rovněž usneslo, že sovětské jednotky nesmí intervenovat. Andropov bez obalu prohlásil:

Pokud soudruh Kulikov skutečně hovořil o použití jednotek, pak jsem přesvědčen, že tak učinil nesprávně. Takový krok nemůžeme riskovat. Není v našem zájmu poslat do Polska vojenské jednotky. To je správný názor a my se ho musíme držet až do samého konce. Nevím, jak to vše v Polsku dopadne, ale i kdyby Polsko padlo a dostalo se do rukou Solidarity, náš postoj se nezmění.⁶¹

Jaruzelski si později Milewskému a dalším stěžoval, že tím ho sovětské politbyro vlastně nechalo na holičkách:

Tlačili na nás, abychom podnikli přísnou a důslednou akci, a slíbili, že poskytnou veškerou potřebnou pomoc a podporu. Ale teď, když jsme se skutečně rozhodli, že se do celé akce pustíme a rádi bychom to s nimi prodiskutovali, nemůžeme ze sovětských soudruhů dostat konkrétní odpověď.

Jaruzelskému vyhlídky na vyhlášení stanného práva bez sovětské vojenské podpory dělaly jen starosti. „Zanedlouho zahájíme útok,“ řekl Milewskému, „ale bojím se, že nás jednou označí za zrádce a pověsí.“ Milewski zavolal Andropovovi a oznámil mu, co Jaruzelski řekl.⁶²

Moskva se až do poslední chvíle obávala, že Jaruzelskému povolí nervy. 11. prosince Aristov, Kulikov a Pavlov společně hlásili politbyru, že všechny přípravy na „operaci X“ (vyhlášení stanného práva) jsou dokončeny. Jenže:

S ohledem na Jaruzelského nerozhodnost a pochybovačnost nemůžeme vyloučit, že pod tlakem episkopátu a dalších sil možná odmítne učinit poslední rozhodnutí a vydá se cestou ústupků a dohod. Ve světle současné situace by mohl být takový krok pro PSDS a pro budoucnost socialismu v Polsku fatální.⁶³

V sobotu 12. prosince Jaruzelski zavolal Brežněvovi a Suslovovi; souhlasili, aby operace X začala ještě téhož večera.⁶⁴ Stanice KGB ve Varšavě však stále ještě nebyla přesvědčena, že se k tomu Jaruzelski opravdu odhodlá. Stále ho trápilo pomyšlení na to, zda je vůbec možné ospravedlnit ztráty na životech, jež možná budou nezbytné, aby se Solidaritě zabránilo v jejích snahách přeměnit Polsko v „buržoazní“ stát. Stejně tak byl přesvědčen, že pokud se stanné právo nepovede prosadit, budou všichni ti, kteří za jeho vyhlášení nesou zodpovědnost, „fyzicky odstraněni“. „Jestli se nám to nepodaří,“ řekl Jaruzelski, „nebude mi nic jiného, než si prohnat hlavu kul- kou.“⁶⁵ Pavlov hlásil, že v případě, že to Jaruzelski nervově nevydrží, je Olszowski připraven zinscenovat státní převrat – za předpokladu, že ho v tom bude podporovat Moskva. K Olszowského plánu patřilo okamžité zatčení vůdců Solidarity; přísný zákaz stávek a protestů; konfiskace zásob potravin na venkově; těsná „ekonomická spolupráce“ se Sovětským svazem; tvrdé prosazení stanného práva a neprodyšné uzavření polských hranic.⁶⁶

Když se ukázalo, že Kiszczak, který měl provedení operace X na starosti, je mnohem rozhodnější než Jaruzelski, Pavlov si oddechl. Během soboty 12. prosince Kiszczak dodal KGB detailní časový plán celé operace: ve 23:30 přestanou po celé zemi fungovat veškeré telefonní linky; všechna velvyslanectví přijdou o svá kabelová spojení; spojení se zahraničím se přeruší a budou uzavřeny polské hranice. Zahraniční reportéři bez stálé akreditace budou vyhoštěni. Zatýkáni začne o půlnoci. Čtyři tisíce dvě stě lidí bude zadrženo ještě v noci a v neděli 13. prosince dalších 4500 půjde do „ochranné vazby“. Wałęsa bude požádán, aby zahájil diskuse s vládou, a pokud odmítne, bude zatčen. V 6:00 Jaruzelski v celostátním vysílání vyhlásí stanné právo a oznámí vznik „Vojenské rady národní záchrany“. Aby lidé v neděli nevycházeli z domů a do ulic, budou bohoslužby – mimořádně – vysílány v televizi. Buď-li to nezbytné, bude na pondělí 14. prosince vyhlášen den pracovního volna. Pokud bezpečnostní oddíly narazí na odpor, mají rozkaz zahájit palbu. Kiszczak nicméně varoval, že úspěch akce není zaručen:

Pokud operace, kterou podnikneme, neuspěje, pokud zaplatíme svými životy, bude se Sovětský svaz muset připravit na to, že na svých západních hranicích bude mít velmi nepřátelský stát, jehož vůdci budou podporovat nacionalismus a antisovětský. Od samého počátku se mu dostane energické podpory od imperialistických států, a to v takové míře, že bude moci přerušit veškeré svazky se socialistickými zeměmi. Orientace Polska na socialismus se na velmi dlouhou dobu obrátí opačným směrem.⁶⁷

Prosazení stanného práva nakonec proběhlo mnohem hladčeji, než se Jaruzelski odvážil doufat. Krjučkova, který přiletěl z Moskvy, aby mohl celou operaci X přímo

sledovat, to určitě rovněž příjemně překvapilo. Solidaritu celá akce zaskočila nepřipravenou; většina jejích předních aktivistů spala, když dorazily bezpečnostní oddíly, aby je zatkl. Zbigniew Bujak, nejvýše postavený vůdce Solidarity, jemuž se podařilo uprchnout a skrýt se, později řekl: „Bylo jasné, že státní orgány proti nám plánují poměrně rozsáhlou operaci. Jenže nás ani ve snu nenapadlo, že to bude takhle vážné.“ O narůstající bezmocnosti polské vlády se hovořilo neustále, a Solidarita tomu uvěřila. Když se Poláci v neděli ráno probudili, spatřili na všech křižovatkách vojenská kontrolní stanoviště a na zdech zprávu o vyhlášení stanného práva. Rozhlas po celý den vysílal prohlášení Jaruzelského a prokládal je Chopinovými polonézami a podobnou vlasteneckou hudbou. Televizní diváci mohli Jaruzelského v uniformě sledovat, jak sedí u psacího stolu před obrovskou polskou vlajkou. „Občané a občanky Polské lidové republiky!“ začal. „Mluvím k vám jako voják a hlava státu! Naše vlast stojí na pokraji propasti!“⁶⁸ Mnozí si tento jeho projev vyložili jako varování, že před sovětskou invazí může Polsko zachránit už jen stanné právo.

Wałęsa byl v časných ranních hodinách zatčen vojenskou eskortou, ve které se objevil i ministr práce Stanisław Ciosek; byl odvezen do jedné vily na předměstí Varšavy. Po čase vzpomínal, že ho oslovovali „pane předsedo“, omlouvali se mu za nesnáze, jež mu působí, a z mramorové koupelny odstranili břitvu pro případ, že by se snad rozhodl spáchat sebevraždu.⁶⁹ Později téhož dne ministr Ciosek hlásil politbyru PSDS, že Wałęsa je v šoku; údajně řekl, že jeho role předsedy Solidarity skončila a že se Solidarita bude muset reorganizovat. Rovněž údajně svolil ke spolupráci s vládou. Kiszczak tyto dobré zprávy předal varšavské stanici KGB.⁷⁰ Milewski vzrušeně oznámil Pavlovovi a Krjučkovovi: „Wałęsa nedokáže skrýt své zděšení!“⁷¹ Je sice pravděpodobné, že Wałęsu náhlé vyhlášení stanného práva překvapilo, ale je velmi nepravděpodobné, že by zpanikařil. Už předtím byl víc než desetkrát zatčen a jeho žena Danuta už věděla, co a jak mu do vězení zabalit.⁷²

V době, kdy byl Wałęsa izolován ve vládní vile, navštívili kardinála Glempa Kazimierz Barcikowski, tajemník polského ústředního výboru strany a předseda Spojené komise pro stát a episkopát, a Jerzy Kuberski, ministr pro náboženské záležitosti; oba ho měli informovat o hrozícím stanném právu. Jelikož nefungoval žádný telefon, dorazili bez ohlášení ve tři hodiny ráno do arcibiskupského paláce; jeden policista musel dlouho zvonit, než ke dveřím přišla jeptiška, která je pustila dovnitř. „Celá ta věc,“ řekl Barcikowski, „byla tak trochu teatrální.“⁷³ Jaruzelského obavy, že kardinál Glemp vyhlásí svatou válku a stane se „polským Chomejním“, se nesplnily. Milewski informoval Krjučkova a Pavlova, že Glemp reagoval klidně a „s určitou mírou pochopení“. Vyhlášení stanného práva ho nepřekvapilo, ale očekával, že k tomu dojde až po vánočních svátcích.⁷⁴

Státní orgány se ovšem teď začaly obávat, co bude obsahovat Glempovo kázání, které měl přednést v neděli odpoledne v jezuitském kostele Panny Marie matky Boží ve varšavském Starém Městě.⁷⁵ Obávaly se zbytečně. Ústředním tématem Glempova kázání byla opatrnost. „Odpor proti rozhodnutím státních orgánů v době stanného

práva,“ varoval, „by mohl vyvolat kruté odvetné akce, včetně krveprolití, neboť státní orgány mají k dispozici ozbrojené síly... Není nic cennějšího než lidský život.“ „Primasova slova,“ píše historik Timothy Garton Ash, „s hořkostí v srdci odmítlo mnoho polských katolíků, kteří byli v tu chvíli připraveni riskovat své vlastní životy ve jménu toho, co považovali za ještě vyšší hodnotu.“ Jaruzelskému naopak spadl kámen ze srdce. Text Glempova kázání byl opakovaně čten v televizi, byl otištěn ve stranických novinách a zároveň vylepován po zdech kasáren.⁷⁶

Den po vyhlášení stanného práva zavolal Brežněv Jaruzelskému, aby mu k zahájení operace X pogrataloval.⁷⁷ Krjučkov, Pavlov a Kulikov z Varšavy telegrafovali, že první etapa operace byla úspěšně dokončena. „Ale nejnebezpečnější dny,“ předpokládali, „přijdou v pondělí, úterý a ve středu nadcházejícího týdne [14.-16. prosince], až se aktivisté Solidarity, kteří jsou ještě na svobodě, pokusí mezi dělníky a studenty vnést neklid.“⁷⁸ „V příštích dvou týdnech,“ řekl Jaruzelski Krjučkovovi, „bude vše velmi záležet na situaci v obchodech.“ Nejlepším protijedem proti Solidaritě by byly regály plné zboží. Požádal Moskvu, aby co nejrychleji zaslala boty, hračky a další spotřební zboží: „Jakákoli materiální pomoc teď bude stát mnohem méně než výdaje, které by si vyžádala situace v Polsku, kdyby se tu začaly odehrávat věci pro nás nemyslitelné.“⁷⁹

K nejhorším násilnostem po vyhlášení stanného práva došlo v jednom uhelném dole poblíž Katovic, kde více než 2000 horníků zahájilo okupační stávkou. V úterý 15. prosince vojenské vrtulníky zamořily slzným plynem důlní šachty a ZOMO, polovojenské policejní jednotky ministerstva vnitra, posílené čtyřiceti tanky, začaly do horníků střílet gumovými projektily. Tyto bezpečnostní jednotky zaútočily i na lékaře a řidiče sanitek, kteří přijeli ošetřit raněné. Sedm horníků zahynulo a devětatřicet jich bylo zraněno; zranění utrpělo též jedenačtyřicet policistů z jednotek ZOMO, žádný z nich však nezemřel. Celkové ztráty na životech byly mnohem menší, než SB a KGB předpokládaly. Hrozba sovětské intervence sama o sobě se ukázala stejně účinná, jako byla skutečná sovětská intervence do Československa o třináct let dříve. Do konce roku veškerá organizovaná opozice zanikla. Nápis na zdech v polských městech sice optimisticky hlásaly: „Zima je vaše. Jaro bude naše!“, ale to skutečné jaro svobody přišlo až v roce 1989 – teprve s nástupem vlády, na které se také Solidarita významně podílela.

Jaruzelski hlavní zásluhy za úspěch operace X přičítal SB, ZOMO a dalšímu personálu ministerstva vnitra. Při schůzce konané na tomto ministerstvu 31. prosince vyzvedl obětavost, již SB projevila věci socialismu, a dále vysoké morální a politické kvality operačních důstojníků. „Bránili jste socialismus v Polsku,“ řekl Jaruzelski. „Polská armáda k tomuto úspěchu také přispěla, ale hlavní práci provedlo ministerstvo vnitra. Prvořadou rolí SB teď bude proniknout do hnutí opozice tak, aby získala informace potřebné „k neutralizaci protivníka co nejrychlejšími možnými způsoby“. Když se ho ptali na „mírnost“ rozsudků nad organizátory stávek v Katovicích a jinde, Jaruzelski prohlásil, že ačkoli by osobně uvítal mnohem přísnější potrestání, je třeba rovněž vzít v potaz mínění veřejnosti: „Kdybychom prosadili mnohem přísnější tresty, řekněme deset až dvanáct let vězení, lidé by řekli, že se Solidaritě mstíme. Musí-

me se tedy spokojit s mírnějšími tresty.“ Zprávu o této schůzi jako obvykle varšavská stanice KGB zaslala centrále do Moskvy.⁸⁴

Podle statistiky SB, jež byla Sovětům předána, se po vyhlášení stanného práva během jediného roku podařilo identifikovat 701 opozičních skupin, z nichž 430 bylo spojeno se Solidaritou, teď už působící v ilegalitě; dále se podařilo internovat 10 131 osob; rozehnat přes 400 demonstrací; zkonfiskovat 370 ilegálních tiskáren a 1200 součástí tiskařského vybavení; zabránit distribuci více než 1,2 milionu letáků a zavřít 12 ilegálních rozhlasových stanic Solidarity. Uvedených operací se údajně zúčastnilo 250 000 členů bezpečnostních jednotek, mezi něž patřilo 90 000 policejních rezerv, přes 30 000 vojáků a 10 000 dobrovolných policistů.⁸² Čísla týkající se rozmístění bezpečnostních jednotek jsou však podezřele vysoká a nejspíše byla jako obvykle značně nafouknuta, aby učinila na Moskvu dojem. Jaruzelski všechny, kteří se na zajištění stanného práva podíleli, pochválil jako neohrožené obránce polského socialismu.

Největší problém pro polskou Bezpečnostní službu představoval Wałęsa, jehož nebylo díky jeho celosvětové popularitě možné postavit před soud, ani s ním zacházet se stejnou brutalitou, jakou pocítili mnohem méně známí aktivisté Solidarity. (Dokonce i Wałęsova žena Danuta a jejich dcerky musely podstoupit ponižující osobní prohlídky.) Když počáteční šok z internace vyprchal, vrátil se Wałęsovi jeho starý bojový duch – odmítl s představiteli státní moci vyjednávat. První taktikou SB bylo pokusit se ho přesvědčit, aby si vzal příklad z kardinála Glempa; později umožnila mluvčímu polského primase, otci Alojsey Orszulikovi, aby se s Wałęsou mohl vídat.⁸³ Orszulika doprovázel představitel ministerstva vnitra, který byl později identifikován jako plukovník Adam Pietruszka, zástupce šéfa oddělení SB pro církev; o tři roky později se zapletl do vraždy kněze Jerzyho Popiełuszka. Wałęsa si ovšem Orszulika nijak zvláště neoblíbil. Když na něho kněz naléhal, aby přestal vzdorovat a začal s Vojenskou radou národní záchrany vyjednávat, Wałęsa se rozkřikl: „Přílezou ke mně po kolenou!“ Polští katolíci obvykle na své kněze nekřičeli, a tak se zdá, že něco takového otce Orszulika jednoduše vyvedlo z míry. Wałęsa později přiznal, že Orszulik „nesouhlasil s [jeho] nedostatečnou křesťanskou pokorou a nějaký čas [jim] trvalo, než [jsme] si na sebe zvykli“.⁸⁴

Wałęsovy střety s Orszulíkem byly podle SB užitečné; v lednu 1982 Kiszczak KGB s očividným uspokojením a s jistou dávkou přehánění hlásil, že Glemp je „Wałęsou naprosto rozčarován“ a věří, že vůdci Solidarity „se z událostí vůbec nepoučili a odmítají ustoupit ze svých dřívějších pozic“.⁸⁵ SB rovněž Sověty informovala o tom, že Orszulikovy návštěvy nakonec Wałęsu „příznivě ovlivnily“.⁸⁶ A jak Wałęsa později připustil, vzdával se při vyjednávání s orgány státní moci jedné podmínky za druhou, „až se nakonec přidal ke stanovisku církve“.⁸⁷

SB použila ovšem i mnohem méně delikátní způsoby, jak Wałęsu ovlivnit a zdiskreditovat. Když na počátku 70. let ještě pracoval jako elektrikář v loděnicích, byl s polskou Bezpečnostní službou v kontaktu. Mezi složkami SB objevenými na počátku 90. let po rozpadu komunistického režimu tu byla jedna s krycím názvem BOLEK, jejíž plný obsah teprve čeká na odhalení a jejíž autenticitu je třeba potvrdit;

známá je tím, že údajně obsahuje detaily o Wałęsově roli informátora SB. Podle některých zpráv Wałęsa v roce 1992 (ještě jako prezident Polské republiky), poté co uviděl kopii této složky, začal připravovat veřejné prohlášení, v němž doznává, že se při výslechu SB podepsal na „tři až čtyři“ protokoly; současně žádal o pochopení obtížné pozice, v níž se nacházeli všichni, na něž SB v 70. letech naléhala, aby se stali jejími informátory. Nakonec, tvrdí se v záznamech, si to Wałęsa rozmyslel a toto prohlášení smetl ze stolu.⁸⁸

Složky KGB, které viděl Mitrochin, přesnou míru Wałęsovy spolupráce s SB v 70. letech neodhalují. Prozrazují však, že se mu SB snažila v době jeho internace nahnat strach „připomenutím, že mu platili a získávali od něho informace“. Pokud by Wałęsa skutečně v určité fázi svého života sloužil jako placený informátor SB, snadno si představíme, jaký tlak na něho v tom případě musel být, stejně jako na miliony dalších informátorů pracujících pro bezpečnostní složky sovětského bloku, vyvíjen. Kiszczak KGB řekl, že Wałęsa byl konfrontován s jedním ze svých údajných řídicích důstojníků SB a jejich rozhovor byl nahrán na pásek.⁸⁹

Jelikož si SB nepřála, aby se lidé dozvěděli o její rozsáhlé síti dobrovolných a nedobrovolných informátorů, využila v „aktivních opatřeních“ určených k Wałęsově diskreditaci jeho kontaktů jen částečně. Namísto toho se uchýlila k řadě podvrhů, které zpodobňovaly Wałęsu jako chamtivého a užvaněného defraudanta.⁹⁰ Aby dodala svým podvrhům autenticity, zcizila pásku s nahrávkou, kterou 29. září pořídil jeho bratr Stanisław během oslav Wałęsových narozenin.⁹¹ 11. listopadu, v den výročí vyhlášení polské nezávislosti, byl Wałęsa ze svého domácího vězení propuštěn. Moskvu podráždilo, že Poláci tuto zprávu odvysílali ve stejný čas, jako zprávu o Brežněvově smrti o den dříve.⁹² Kiszczak se snažil Pavlova ujistit, že i když byl Wałęsa propuštěn, stále jsou k dispozici „aktivní opatření“, jimiž bude možné ho kompromitovat.⁹³ Jaruzelski Aristovovi řekl, že se pracuje na materiálu, který Wałęsu zdiskredituje (např. s pomocí pornografických fotografií) a odhalí jako „intrikána, odporného člověka s megalomanskými ambicemi“. Wałęsa, tvrdil Jaruzelski, už u veřejnosti ztratil polovinu ze své autority, kterou před svou internací měl. Ačkoli i nadále představoval jisté nebezpečí, o svou oporu v Solidaritě už přišel a své předchozí svazky s církví nedokázal znovu obnovit.⁹⁴

Moskvu to ale neupokojilo. Po nečekaném úspěchu stanného práva se opět začaly vracet mnohé z předchozích obav týkajících se Jaruzelského. Agent KGB v jeho blízkém okolí ho popsal jako „potomka bohatých polských velkostatkářů“ s minimem sympatií pro pracující lid: „Má prozápadní tendence a obklopuje se generály, kteří jsou potomky polských velkostatkářů a jako takoví inklinují k antisovětismu.“ Tento agent (nejspíše nějaký antisemita) rovněž hlásil, že Jaruzelski je ve spojení s „představitelem polského sionismu“: „Mělo by se zjistit, jestli on sám není sionista.“ Jaruzelski také „doslova ignoroval“ rady sovětského velvyslance.⁹⁵

V hlášeních přicházejících v roce 1982 jak ze stanice KGB, tak ze sovětského velvyslanectví ve Varšavě byl opakovaně odsuzován Jaruzelského tolerantní přístup k těm mužům v polském vedení, kteří vykazovali revizionistické tendence, především k Mieczysławovi Rakowskému, jehož postoj k „protisocialistickým silám“ vy-

volával v Moskvě hluboké podezření. Rakowski podle těchto hlášení v červnu na radě ministrů řekl: „Polská sjednocená dělnická strana je nemocná. Stanné právo sice umožnilo zdolat špičky opozice, ale mezi širokými vrstvami obyvatelstva nedošlo k žádné hmatatelné změně k lepšímu.“ Polská katolická církev má takovou moc, že politika konfrontace bude pouhým „avanturismem“.⁹⁶ Hlášení Rakowského z 22. června dochází k závěru, že „v polských školách působí 100 000 nepřátelských učitelů“, ale že není možné je všechny vyhodit.⁹⁷ Jaruzelski údajně Milewskému řekl: „Vím, že Rakowski je svině, ale já ho pořád potřebuju.“ Aristov v telegramu Brežněvovi z 29. června ale tvrdil, že Jaruzelski, „jehož postoj k určitým problémům je stejný jako jejich, si Rakowského a další podobně smýšlející individua v polském vedení nedrží jen z důvodů taktických, ale také strategických“: „V současnosti je tudíž nesmírně důležité na soudruha Jaruzelského vyvíjet i nadále tlak.“⁹⁸

Pavlov s Aristovem nepřestali naléhat, aby bylo zatčeno a před soud postaveno více kontrarevolucionářů. Při setkání s Kiszczakem 7. července Pavlov odsoudil politiku polského ministerstva vnitra a SB jako „slabou a nerozhodnou“. Kiszczak odpověděl, že v Polsku bylo 40 000 aktivistů Solidarity a že není možné trestně stíhat všechny.⁹⁹ Čtyři dny poté Aristov doručil Jaruzelskému osobní zprávu od Brežněva a opakoval požadavek Sovětů, aby bylo potrestáno více lidí. Jaruzelski tvrdil, že soudit Wałęsu nebude možné jak kvůli mezinárodním, tak kvůli vnitrostátním protestům, které by to vyvolalo, a že proces s předními osobnostmi opozice bez Wałęsy by postrádal věrohodnost.¹⁰⁰ Rozhodnutí Poláků v prosinci dočasně pozastavit (i když ne formálně ukončit) stanné právo vyvolalo v Moskvě další obavy. Když Aristov na Jaruzelského naléhal, aby stanné právo nerušil, udělal mu Jaruzelski „lekcí“; v hlášení se objevila tato slova:

Nemůžeme dál prodlužovat stanné právo, jako bychom žili v bunkru; chceme se snažit o dialog s lidmi... Poslední Głempova prohlášení jsou taková, že by je bylo možné dokonce otisknout v *Trybunę Ludu* [stranické noviny]. Volá po klidu, sebekázní a realizmu... Jistě, hrajeme hru s katolickou církví; našim cílem je její škodlivý vliv na populaci zneutralizovat. Cíle církve a mé cíle se od sebe stále liší. Jenže v tuto chvíli musíme využít našeho společného zájmu pro stabilizaci situace, abychom posílili socialismus a postavení strany.¹⁰¹

Ve srovnání s uplynulým rokem zaujímal Jaruzelski vůči Moskvě viditelně mnohem méně uctivý postoj. Stanice KGB ve Varšavě při jedné příležitosti hlásila: „Sovětský soudruzi se mýlí, když si myslí, že ta část Ústředního výboru KSSS, která má na starosti otázky Polska, bude provádět stejnou politiku jako za Giereka. Nic takového se nestane. [Ty] dny už jsou pryč.“¹⁰² Jaruzelského zpočátku příznivě ovlivňovaly nové, méně poručnické metody ve stylu sovětského vedení, jež se objevily po Brežněvově smrti. V prosinci 1982, kdy se v Moskvě setkal s Brežněvovým nástupcem Andropovem, Jaruzelski Kiszczakovi řekl:

Byl to skutečný rozhovor na rovnocenné úrovni mezi vůdci dvou stran a zemí, a nikoli monolog, jako tomu bývalo dříve za Brežněva. Během rozhovoru trávajícího tři hodiny Andropov řekl, že všechny socialistické země musí brát v úvahu specifické podmínky Polska. Problémy Polska nejsou jen problémy této země; jsou to problémy celého světa.

Andropov však vyjádřil také obavy nad přítomností Rakowského a dalšího umírněného člena, Barcikowského, v polském vedení. Jaruzelski Andropova žádal, aby mu důvěřoval, že ví, jak dlouho bude nutné oba soudruhy držet v úřadě. Jaruzelski pochopil, že Andropov je o situaci v Polsku nejspíše tak dobře informován především díky hlášením stanice KGB ve Varšavě;¹⁰³ tato stanice stále silně podezírala polské vedení z revizionismu, neboť na sklonku roku 1982 telegrafovala centrále:

Rakowski i nadále Jaruzelského ovlivňuje. Pořád se stýkají, aby si vyměňovali názory, a to nejen v práci, ale také v soukromí, a Rakowski byl rovněž prvním člověkem, s nímž se Jaruzelski okamžitě po svém návratu z Moskvy setkal.¹⁰⁴

Nedůvěra KGB k Jaruzelskému po celý rok 1983 dále jen rostla. Varšavská stanice hlásila, že 12. ledna před Ústředním výborem PSDS přednesl nebezpečně poraženec-ký projev:

Gierekova hesla o morální a ideologické jednotě Poláků, rozvoji socialismu – to vše je fantazie a říše snů. Máme pluralitní systém. Tak jako se nestejnou rychlostí vyvíjí kapitalismus, tak se také nestejnou rychlostí rozvíjí socialismus... v [současné] situaci musí taktika převažovat nad strategií.

Lenin v různých okamžicích svého života také připustil několik taktických ústupků. Polsko, tvrdil Jaruzelski, musí udělat totéž.¹⁰⁵ Pavlov nabyl přesvědčení, že Jaruzelski chce ustoupit příliš daleko. Nebezpečí, že to udělá, se ještě zvýšilo, když polský režim ustoupil církvi kvůli druhé návštěvě Jana Pavla II. v červnu. Pavlov uvádí:

Episkopát a pravicové síly uvnitř PSDS, a velkou měrou i v celé zemi, se snaží ovlivnit Jaruzelského a zastrážit ho mocí církve. Je tu mnoho známek, že se to pravici a církvi daří.¹⁰⁶

Další alarmující známkou Jaruzelského slabosti byla jeho ochota povolit, aby do polské ústavy byly vtěleny články o rodinných farmách a soukromém vlastnictví půdy.¹⁰⁷ Sovětské velvyslanectví odsoudilo zprávu o „Příčinách a dopadech sociálních krizí v historii Polské lidové republiky“ přednesenou 1. února politbyru PSDS jako produkt „buržoazní metodologie“:

[Tato zpráva] redukuje podstatu třídního boje v Polské lidové republice na konflikty mezi státní mocí a společnostmi, čímž vylučuje možnost analyzovat akce protisocialistických sil a jejich spojení se západními centry ideologické sabotáže. Není zde ani slovo o pomoci SSSR při obnovení a rozvoji polské ekonomiky.

Po rozsáhlé nátlakové akci sovětského velvyslanectví, které dostalo jeden výtisk uvedené zprávy, polské politbyro tuto zprávu zamítlo a odsouhlasilo, že by se měla připravit upravená verze, jež zdůrazní úspěchy Polska v budování socialismu pod vedením PSDS.¹⁰⁸ Aristov si však nepřestával stěžovat, že „ideologická práce zůstává tou nejzanedbávanější složkou činnosti PSDS“ a že vedení PSDS nedokáže zvládnout „revizionistické pravicové oportunistické sklonky ve straně“. Tisk byl do hloubky zamořen revizionismem a eurokomunismem a v polských překladech sovětských učebnic se objevily různé znevažující úpravy:

Rozšířil se názor, že sovětský model je pro Polsko nevhodný; PSDS prý nedokáže vyřešit rozpory v zájmu celé společnosti a je potřeba vymyslet „třetí cestu“. Socialismus jako takový je stále více kritizován.¹⁰⁹

Jak se blížila druhá návštěva Jana Pavla II. v Polsku, oficiální kruhy ve Varšavě a stejně tak v Moskvě byly čím dál nervóznější. Dne 5. dubna 1983 předal Pavlov šéfovi KGB Viktoru Čebrikovovi Kiszczakovu žádost o „materiální a technickou výpomoc v rámci papežovy návštěvy“: 150 pušek pro střelbu gumovými projektily, 20 obrněných transportérů, 300 aut k přepravě policistů v civilu a pozorovacího zařízení, 200 vojenských stanů a různé lékařské potřeby.¹¹⁰ Kiszczak podle Pavlova téměř propadl panice, neboť prohlásil, že teď se už nemůže „spolehnout vůbec na nikoho“. Zdroje SB ve Vatikánu hlásily, že ačkoli jsou prohlášení zkoncipovaná pro Jana Pavla II. obvykle umírněná, papež má tendenci uchylovat se od připravených textů a improvizovat. Kiszczak se obával, že k tomu dojde i v Polsku.

Jediným zdrojem optimismu SB mohl být fakt, že papežovo zdraví se od pokusu o atentát zhoršilo. „Nyní,“ vyjádřil se v této souvislosti Kiszczak, „můžeme jen snít o možnosti, že si ho Bůh do své náruče povolá co možná nejdříve.“ Kiszczak se dychtivě chápal jakéhokoli náznaku toho, že papežovy dny jsou sečteny. Podle jednoho velmi nepravděpodobného hlášení SB, jež se ocitlo na stolech KGB, trpěl Jan Pavel II. leukémií, ale svůj stav skrýval pomocí kosmetických přípravků.¹¹¹ O dva roky dříve KGB dostal hlášení od maďarské Bezpečnostní zpravodajské služby (AVH), že papež trpí rakovinou páteře.¹¹² Asi tak čtrnáct dní po Kiszczakově žádosti o pomoc Aristov hlásil, že síla polských oficiálních orgánů pod papežovým tlakem ochabuje. Nejprve velké mše na otevřeném prostranství v Krakově a Katovicích nepovolily, ale pak ustoupily a obě mše se mohly konat, i když oficiální místa riskovala, že „mezi dělnickou třídou vzplane náboženský fanatismus“.¹¹³

V předvečer papežova příjezdu 16. června 1983 ilegální varšavský týdeník *Tygodnik Mazowsze* vyjádřil naději, že papežova návštěva „umožní lidem překonat bariéru beznaděje, stejně tak jako když při jeho návštěvě v roce 1979 překonali bariéru strachu“. Při silně emotivním návratu na polskou půdu oslovil Jan Pavel II. nejprve uvězněné a perzekvované občany:

Žádám především ty, kteří trpí, aby mi byli na blízku. Žádám je slovy Krista: „Byl jsem nemocen a tys ke mně přišel. Byl jsem uvězněn a tys ke mně přišel.“ Já sám nemohu navštívit všechny uvězněné [vzdechy z davu], všechny trpící. Žádám je však, aby mi byli v duchu nablízku a pomohli mi, tak jako mi vždy pomáhají.¹¹⁴

Během příštích devíti dnů, stejně jako při první návštěvě Jana Pavla II. před čtyřmi lety, mohli všichni jasně a bez přestání pozorovat propast mezi jeho nesmírnou morální autoritou a zdiskreditovaným státem vedeným jednou stranou. Cítil to dokonce i Jaruzelski, když se s papežem poprvé setkal ve vyzdobených prostorách prezidentského paláce v Belvederu. Ačkoli Jaruzelski nebyl věřící, později přiznal: „Nohy se mi třáslly, až mi kolena o sebe narážela... Papež, jeho postava v bílém, to vše působilo na mé emoce. Bylo to nepochopitelné...“¹¹⁵

Pro miliony Poláků se papežova návštěva stala rovněž nezapomenutelnou událostí. Mnozí šli pěšky přes celé Polsko, aby ho spatřili, a často přespávali podél silnic. Kdekoli se papež zastavil, jen zřídka na něho čekalo méně než půl milionu lidí.¹¹⁶ „Máme co do činění s nejslavnějším Polákem na světě,“ brblal Kiszczak, „a bohužel

zrovna tady v Polsku!“¹¹⁷ Papež se během této své návštěvy setkal s vůdci nelegálního podzemí Solidarity nemohl; vyslal však svého emisara, otce Adama Bonieckiego, aby je před jeho příjezdem navštívil a vyjádřil jim jeho vděk a obdiv.¹¹⁸ Představitelé moci nejdříve Wałęsovi nedovolili, aby se s papežem sešel; ale v poslední den papežovy návštěvy ustoupili a letadlem Wałęsu na setkání v Tatrách přepravili. Ilegálně šířený kreslený vtip tehdy ukazoval agenty SB maskované jako ovce a kozy, jak drží tyče s mikrofony a snaží se naslouchat jejich rozhovoru.¹¹⁹

Formální zrušení stanného práva měsíc po papežově návštěvě pošramoceno reputaci režimu příliš nenapravilo. Nepomohla ani Rakowského návštěva v gdaňských loděnicích, kde při příležitosti třetího výročí srpnových dohod z roku 1980 promluvil k dělníkům. Přijel, aby prohlásil Solidaritě za mrtvou věc a Wałęsu za vyřizeného, ale z jeviště ho vytlačili provokatéři Solidarity. Wałęsa vystoupil a ve své řeči obvinil Rakowského a jeho kolegy, že stávek v roce 1980 využili k odstranění Gierka a ke svým kariérním postupům. Byl to nejspíše tento debakl v Gdaňsku, co přimělo režim, aby odvysílal nactiurhačný videozáznam, pořízený Bezpečnostní službou (SB) koncem předchozího roku. Filmové záběry snímané skrytou kamerou SB na oslavách Wałęsových narozenin vytvořily základ k falešnému „dokumentu“, nazvanému *Peníze*; dokument měl odhalit Wałęsovu chamtivost a zkorumpovanost. Dialog byl uměle sestaven z útržků Wałęsových veřejných prohlášení, zavádějících výňatků z ukradených nahrávek z jeho narozeninových oslav a ze slov pronesených jedním varšavským hercem imitujícím Wałęsův hlas.¹²⁰

Složky týkající se Polska, které viděl Mitrochin, končí příliš brzy, než aby se dalo jasně určit, kdo byl o rok dříve do plánů na tato „aktivní opatření“ zapojen. Kiszczak se později snažil svalit vinu na svého podřízeného v SB Adama Pietruszku, ale určitě musel být jedním z těch, kdo použití tohoto videa odsouhlasili. Komentář k filmu obsahuje vykonstruovaný rozhovor o Wałęsově údajném bohatství na Západě:

LECH WAŁĘSA: Víš, dohromady to je přes milion dolarů... Někdo to musí všechno vyzvednout a někam to uložit. Nesmí se to ale přivést do země.

STANISŁAW WAŁĘSA: Ne, ne, ne!

LECH WAŁĘSA: Takže jsem o tom přemýšlel a najednou se tady objevili a tenhle kněz vymyslel, že by otevřel účet v bance, té papežově. Dávají tam 15%... Někdo to musí všechno zařídit, otevřít ve Vatikánu účty. Já se toho nemůžu ale ani dotknout, jinak mi rozbijou hubu. Takže bys mohl...

Cílem tohoto „aktivního opatření“ SB bylo zmařit Wałęsovy naděje na získání Nobelovy ceny za mír. Jakýsi herec simulující hlas Wałęsy vysvětluje, že tato cena má hodnotu mnoha peněz, a pak si stěžuje: „Dostal bych je, kdyby nebylo církve! Jenže právě ta se do toho začíná míchat.“ „Jo,“ říká jeho bratr, „už zase pozvali papeže.“¹²¹

Dne 5. října přišla zpráva, že se Wałęsa skutečně stal nositelem Nobelovy ceny míru. Wałęsa oznámil, že peníze plynoucí z této ceny věnuje církvi na pomoc soukromým zemědělcům, kteří chtějí zmodernizovat a zmechanizovat dosavadní způsob obhospodařování krajiny.¹²² Ačkoli Andropov v této době ležel na smrtelné posteli, nemohl skrýt svůj vztek. Z nemocnice nechal Jaruzelskému poslat rozružený dopis:

Církev oživuje Wałęsův kult, inspiruje ho a dodává mu odvalu k jeho činnosti. To znamená, že církev vytváří nový druh konfrontace se stranou. V této situaci je nejdůležitější neustoupit ani o krok...

Zdá se, že se to Jaruzelského nijak nedotklo. O měsíc později napsal Janu Pavlu II. pozoruhodný dopis, v němž se přiznává, že se často vrací k rozhovorům, které vedl během papežovy návštěvy v Polsku, protože „bez ohledu na pochopitelné rozdíly v hodnocení, byly to rozhovory plné obav o naši vlast a blahobyť lidstva“.¹²³

V dubnu 1984, dva měsíce po Andropovově smrti, byl Jaruzelski předvolán do Brest-Litovsku, aby zde vysvětlil své jednání; tentokrát se setkal s ministrem zahraničí Gromykem a ministrem obrany Ustinovem. 26. dubna na schůzi politbyra podal Gromyko o uvedeném jednání zprávu, ve které se mimo jiné říká:

Co se týče postoje polské církve, popsal ji [Jaruzelski] jako spojence, bez něhož je pokrok nemožný. Ani slůvkem se nezmínil o odhodlaném boji proti jejím intrikám.

Andropovův nástupce Konstantin Černěnko prohlásil, že církev v Polsku stojí v čele kontrarevoluční ofenzivy, „podněcuje a spojuje nepřátele komunismu a ty, kteří nejsou spokojeni se současným systémem“. Komentáře Michaila Gorbačova, který měl Černěnka o jedenáct měsíců později nahradit, byly až podivuhodně prorocké. „Připadá mi,“ řekl, „že stále ještě nechápeme, o co Jaruzelskému doopravdy jde. Možná chce mít v Polsku pluralitní vládní systém.“¹²⁴

Podobně jako tomu bylo v Československu během Pražského jara, každé stadium polské krize monitorovali nelegálové, zapojení do operací PROGRESS. Existují určité náznaky, že i v Polsku, stejně jako v Československu, začalo přinejmenším pár těchto nelegálů s reformátory sympatizovat. Nejjasnějším důkazem je případ Valentina Viktoroviče Barannika (ORLOV) a jeho ženy Světlany Michajlovny (ORLOVA), kteří byli počínaje rokem 1978 do Polska pravidelně vysíláni s falešnými západoněmeckými pasy. V létě 1982 zaslal ORLOV centrále zdrcující zprávu, která kritizovala podstatu polského systému:

Neexistence legální opozice vede k tomu, že úspěšnější jsou pouze lidé, kteří říkají na všechno „Ano“. O názorech odporujícím názorům vedení se nediskutuje, ale potlačují se a nezmiňují se.

Celá vládnoucí vrstva se účastní skrytého boje, jednotlivě a ve skupinách, o stále vyšší postavení, prestižní místa a další výhody. Stranická byrokracie tudíž není v pozici, že by mohla vést zemi – když nebere v potaz všechny její problémy a potřeby.

Bez tvůrčích schopností a volného obchodu není společnost životaschopná a stává se obětí byrokracie.¹²⁵

Složky, které měl v rukou Mitrochin, neuvádějí bezpochyby rozrušenou odpověď centrály. S určitostí se ale dá říci, že existovali i další nelegálové, kteří s ORLOVEM souhlasili, ale neodvážili se to dát otevřeně najevo.

Už v roce 1980 muselo sovětské politbyro, byť s nevolí, uznat, že jedinou efektivní obranou proti polské kontrarevoluci je strach ze sovětské vojenské intervence. Tento strach však hrál stále menší roli, neboť vzpomínky na Budapešť v roce 1956, Prahu v roce 1968 a Kábul v roce 1979 byly stále živé. Jakmile se v roce 1980 sovětské politbyro postavilo proti myšlence napadnout Varšavu, začalo blufovat, a to nešlo donekonečna.

Gorbačovův nástup k moci v roce 1985 tento bluf odhalil. Při některých svých prvních setkáních s východoevropskými lídry Gorbačov jako generální tajemník varoval, že už nemohou od Rudé armády očekávat, že je přijde zachránit, když se se svými spoluobčany nepohodnou. Stejně stanovisko Gorbačov zastával na setkání představitelů zemí RVHP, které se v listopadu 1986 konalo v Moskvě.¹²⁶ Ačkoli, jak se dalo předpovídat, východoevropské režimy nebyly ochotné se o toto „tajemství“ podělit se svými spoluobčany, bylo jen otázkou času, kdy se to „ti dole“ dozvědí. Gorbačova patrně nenapadlo, že svým postojem vlastně otevírá cestu, která povede ke konci komunistické éry ve východní Evropě. Předpokládal, že až zastánci tvrdé linie nebudou přijatelní, nahradí je generace mladých Gorbačovů, kteří se budou snažit napodobovat reformy, jež v Moskvě propaguje on. Byl to omyl. Jakmile se v sovětském bloku objevila nová krize a bylo jasné, že Rudá armáda kasárna neopustí, bylo „socialistické společenství“ odsouzeno k zániku.

Finále této hry začalo v Polsku. Na počátku roku 1989, kdy se objevily další ekonomické potíže a kdy se dělníci znovu začali bouřit, diskutovalo polské politbyro o nových úsporných opatřeních; bylo jasné, že se stanou příčinou nespokojenosti jako tomu bylo v roce 1980. Jaruzelski odmítl možnost vyhlášení stanného práva, neboť byl přesvědčen, že by to vedlo k mnohem větším ztrátám na životech než v roce 1981. Věřil, že je teď třeba diskutovat se Solidaritou a vyžadovat její pomoc při zachování klidu. Jaruzelského podporoval ministr vnitra Czesław Kiszczak, který měl na starosti SB a který byl v roce 1981 jedním z předních zastánců tvrdé linie; přesto Jaruzelski svůj návrh dokázal prosadit jen s pomocí výhružek, že rezignuje. Dva měsíce obojakých vyjednávání se Solidaritou vedly k její legalizaci a ke všeobecným volbám v červnu; pravidla voleb byla vytvořena tak, aby velká komunistická většina neumožnila zástupcům Solidarity dostat se do parlamentu. K naprostému překvapení v řadách Solidarity, ale i v řadách jejích protivníků dosáhla však Solidarity drtivého vítězství. Jen o několik měsíců dříve mluvčí vlády Jerzy Urban mluvil o Solidaritě jako „neexistující organizaci“ a o Wałęsovi jako o „soukromé osobě“ bez politického zázemí. Po porážce komunistů ve volbách řekl odcházející vládě: „Tohle nejsou jen prohrané volby, pánové. To je konec jedné éry.“¹²⁷

Konec však přišel ještě rychleji, než si kdokoli představoval. Jakékoli pochybnosti o tom, že se Moskva rozhodla odstranění komunistické staré gardy jen přihlížet, se rozplynuly během Gorbačovovy návštěvy ve východním Berlíně v září 1989 u příležitosti oslav 40. výročí vzniku nyní už k zániku odsouzené Německé demokratické republiky. Honeckerovi tenkrát Gorbačov řekl: „Život v politice trestá ty, kteří se opozdí.“ Honecker sám byl zbaven moci o šest týdnů později. Přestože začalo být jasné, že zkáza ve východní Evropě už nehrozí jenom staré gardě, ale celému komunistickému systému, Gorbačov ze svých pozic neustoupil. Vyslal svého poradce Alexandra Jakovleva do hlavních měst zemí rozpadajícího se socialistického společenství, „aby znovu a znovu připomínal: Nebudeme se do toho vměšovat“. Jakovlev později prohlásil:

Prosíme vás, říkali jsme jim, udělejte si své vlastní odhady, ale mějte stále na paměti, že naše vojska nebudou použita, i když jsou ve vaší zemi přítomna. Zůstanou ve svých kasárnách a za žádných okolností se niče neúčastní.¹²⁸

Dne 9. listopadu davy východních Němců zdolaly Berlínskou zeď a během sedmi týdnů se zbývající režimy ve státech vedených jednou stranou složily jako domečky z karet.

Centrála KGB nepřijala rozpad sovětského bloku ani zdaleka tak klidně jako Gorbačov. Ačkoli KGB vymyslel řadu „aktivních opatření“, aby se pokusil pádu komunistických režimů zabránit, nebylo mu povoleno je použít. Podle šéfa FCD Leonida Šebaršina bylo soudruhům ve východní Evropě řečeno, aby se postarali sami o sebe. „Jenže oni byli vychováni jako přátelé Sovětského svazu; nikdo je nikdy nepřipravoval na to, aby se postavili na vlastní nohy. Jednoduše byli předhozeni vlkům.“¹²⁹